

ბედი ქართლისა

ისტორიული, ლიტერატურული და სამეცნიერო კრებული

“LE DESTIN DE LA GÉORGIE”
ueil Historique, Scientifique et Littéraire Géorgien.

Rédaction : 8, rue Berlioz, Paris (16e). Tél.: Passy 75-85.

2633/09
1948

№ 1

03 წლისი — 1948 — JUILLET

№ 1

შინაარსი:

1. რედაქციისაგან.
2. პროფ. მიხეილ წერეთელი — ქართული ენის ნათესავობის შესახებ.
3. გრიგოლ რომაძიძე — საუბარი კარდუსთან.
4. ვიორჯი კერესელიძე — იესო ქრისტე და ქართველი ერი.
5. თამარ და აკაკი ბაბავა — შარამ, უკანასკნელი დედოფალი საქართველოსი (ისტორიული მონოგრაფია)
6. ე. ვახტანგ დამბაშიძე — აღმ. ანის ჯანმრთელობის საკითხი.
7. ექ. გივი კობახიძე — გერმანელი მოგზაურის იოჰან — ანტონ ვულდენშტედტის თხზულებაში აღწერილი სამი ქართული ხალხური ჩვეულების შესახებ.
8. პროფ. მ. წერეთელი — სპარ. კედის სტოენის
9. კ. ხალია — სიტყვა წარმოთქმული სპ. კედის დასაფლავებაზე.

„ბედი ქართლისა“

ზნობად გვესმოდა საყვედური ყოველშობიდან: არ არსებობს ისეთი ქართული ბეჭდვითი ორგანო, რომელშიც შეედლოს ითანამშრომლოს ყოველ ქართველს. განუზრევლად მისი პოლიტიკური მრწამსისა, სხვადასხვა შაოვლებდვის ემიგრანტ მწერალთა და მეცნიერთა თვემოყრა ერთ ორგანოში სამწუხაროდ დღემდე ვერ მოხერხდა. ვერ მოხერხდა — ენაიდან პარტიკულად დაჯგუფულ ემიგრაციაში შეპარტიკულმა ორგანომ ფასევი ვერ გაიღვა. იყო მხოლოდ ლატერატურული კრებულები „კავკასიონი“, რომლის განმკეთება სამწუხაროდ დღეიდანაა წყვედა.

საუკეთესო ნიადაგი მოახზოვნე ძალუა მთლიანობისა იყო და არის კულტურული მუშაობა.

სახლდარ გაყვდ მცხოვრებ ქართველთა შორის არა ერთი წარჩინებული მამულიშვილი მოგვეპოვება, რომლის კალამს ჩვენი ერთიგულ კულტურის საუნჯეში „ბედი განბი შეუტანა“. დღეი დაწამული იქნებოდა, რომ მათთვის არ მიგვეტა საწვალეება გონებოთი, სახრდოს გამყო

საქვეყნებლად, რაცა განსაკუთრებით უსახლკარო ქართველთ ცეზომ გეჭირდება.

ამ მიზნით არსდება ისტორიულ - ლიტერატურულ - სამეცნიერო ორგანო „ბედი ქართლისა“.

მასში მონაწილე ქართველთ ჩვენი საზოგადოება კარგად იცნობს, მათ კარგად იცნობენ თვით საქართველოშიაც. ბევრი აღარაა დღეს ცოცხალი იმ სახელოვან ქართველთაგან, ვინც ერთგული განძის რღვევის ხანაში, სიცოცხლის და იმედის სული შთაბერეს ქართველ ენს. ერთგულ შეგნებას განციტარება მისცეს და უსსოვარ დროიდან მომდინარე სამშობლოს კულტრა ბწყყინვალედ დოიცეს.

წინე იყვენ ბტუჯი ქართული აზროვნებისა, რომელნიც ერთგულნი იდელის შექმნას და განმტკიცებას ეშახებებოდენ: ესენი, ამ კრებულის ფტრცლებს დაამმევენებლნი, ეკუთვნიან იმ ქართველთ, რომლებმაც, როგორც ჩვენსასაქედლო დიდ მწერალი გრიგოლ რომაძი-

მე ქვემოთ სწერს, ნიკოლოზ ბარათაშვილისა-
 ებრ „ისტორიკებს უფსკრულის პირას ტრაგო-
 ლიაჲ „ქართლის ბედისა“, ხოლო ბედის პირას-
 პირ უტუ არ იქცენ და დიონისურს თრობთ
 უფსკრულის თავზე გაეზარდნო მერანს ვადა
 აფრინეს, ...და დღესაც განაგრძობენ სამშობლოს
 ინტერესთა გულშეკრებას.

კარგული „მედი ქართლისა“ დაიცავს ჩვენს
 ისტორიას. რომელსაც ხან სეკლით და ტან-
 ჯვით საესე, ხან ძლევამოსილი მელოდია მო-
 ისმის, ორივეგან ერთნეული ენერჯით საესე.

ოგი დაიცავს ქათულ მრავალ საუკუნოვან წე-
 აღსათ, ქართულ სიტყვას, ქართულ ენას, რომე-
 ლც სომღოდრისა და სობრანის დაუმრეტელე
 წყაროა.

ოგი დაიცავს ქართულ ეროვნულ სულს, იგი

დაიცავს ქართულ წარსულს, სადაც ამდენი
 თვალ მარგალიტია დამარხული.

„მედი ქართლისა“ დაიცავს ქართულ კულტუ-
 რას და შეეცდება გააცნოს იგი უცხოეთს, რომე-
 ლც მას ნაკლებ ოცნოს და რომლის ისტორია-
 ში მას პატივსადები ადგოი უნდა ჰქონდეს.

კრებული „მედი ქართლისა“ არ აბის პოლი-
 ტიკის ორგანო და არც კეთნელიება რომელიმე
 მემარულეებისა, მასში თანამშრომლობა შე-
 უძლია ყველა ქართულ კულტურულ ძალეს,
 ვინც კი, თავისთავად ცხადია, ჩვენი ქვეყნის და-
 მოუცილებლობას ნიადგუხე დგას.

იმედი გვაქვს ქართულ საზოგადოება თანა-
 გრძნობით შეხედება ამ ფრთხულ კულტურულ
 დაწყებას და ყოველგვარ დაზმარებას გაუწევს
 მას.

კ. ხალია

ქართული ენის ნათესავოების საკითხისათვის

ქართულ ენათა ჯგუფს (როგორც „კავკასი-
 უში“) დიდი ხანია რაც ყურადღება აკრუნა
 მეცნიერებამ, როგორც ფრად საინტერესო სა-
 განს ენათ - მეცნიერებისა. შესწავლილ იქნა
 ბუნება მათი, (თუმცა არა სრულად), და
 დგა საკითხი მეცნიერებისათვის მათი ნათესავო-
 ბრას სხვა ენებთან და მათი მკუთხუნება რომე-
 ლიმე ჯგუფისადმი ცნობილ ენათა (კოცხალთა
 თუ გამქრალთა). მთელი მეცნიერებე საუკუნის
 განმავლობაში და შემდეგ სცდილობდა მეცნი-
 ერება ამ პრობლემის გადაწყვეტას და მრავალი
 და სხვა და სხვა ნაბიი იყო დასცენა მკვლევართა.
 ზოგი ინდო - ევროპული ენათა ჯგუფს უკავ-
 შიობდა ნათესაობით ქართულს და ჰანურ -
 მიგრულ - სვანურს, ზოგი სემურ ჯგუფს, ზოგი
 თურანულს, სვანა კიდე უძველეს, აღურსმნურ
 წარწერებში აღმოჩენილი არა - ინდოევროპა-
 ნულ და არა - სემურ ენებს უნათესაებდენ ქარ-
 თულს, ხოლო იმ მეცნიერებთ, ვინც ვერ ნახეს
 საკმარისი ნიშნები ქართლის ნათესაობისა
 ვერც ერთ სხვა ენასთან, დამოუკიდებელ ენათა
 ჯგუფებად აღიარეს ქართულ და სხვა „კავკასი-
 სურ“ ენათა ჯგუფში, რომლებთანაც შეიძლე-
 ბა ჰქონდა ნათესაობა დღეს სრულად უკვალად
 გამქრალ და ჩვენთვის სცხლად უცნობ ენებს.
 მრავალ - რიცხვიან მკვლევართა შორის უპირ-
 ეველეს ყოვლისა მოსახსენებელი არიან ფრანც
 ბოპპი, გერმანელი ინდო-ევროპანისტი, რომე-
 ლც პხედავდა ნათესაობას ინდო - ევროპულ

ენათა და ქართულ ენათა ჯგუფის შორის, აგ-
 რეთვე შემდეგ იტალიელი ენათ - მეცნიერო
 ტრომბეტტი იმავე აზრისა, ნიკოლოზ მაროი,
 შემქმნელი ცნობილი „იაფეტური თეორიისა“,
 რომელსაც ქართული და ჰანურ - მიგრულ-
 სეანური სემურ ენათა „ბიძაშვილებად“ მოან-
 და, ფრანგი მეცნიერი ფრანსუა ლენოაზანი, ინ-
 გლ-სელა აზობაღლ - ჰენრი სიისი, გერმანელი
 ფრ. პომპევი და სხვა ასირიოლოგები, რომელ-
 ნიც უარსტუტლეს, ელამურს, ზეთურს (სეთურ,
 ლურსმნურ წარწერათა აღმოჩენის შემდეგ, არა
 ინდოევროპანულ ზეთურ ენებს) უკავშირებდენ
 ქართულ ენათა ჯგუფს და მავ. ქართველი მე-
 ცნიეროი აღუქვანდრე ცავარული, რომელიც ქარ-
 თულს და კავკასიურ ენებს დამოუკიდებელ
 ენათა ჯგუფებად სთვლიდა. სხვათ მრავალი აქ
 ვერ ჩამოთვლილი.

ჩვენც დიდი ხნითან გვანტერესებდა ქარ-
 თულ ენათა ჯგუფის ნათესაობა სხვა ენებთან.
 შეუძლებლათ მოგვანდა, რომ ეს ჯგუფი ენათა
 იმე განმარტოვებით მდგარყო აფარებელ ენა-
 თა შორის, ვარშე ყოველივე კავშირისა და ნათესა-
 ვობისა რომელსამე მათგანთან. ხოლო ჩვენ
 მიერ შესწავლამ ქართულს სხვა ენებთან შემა-
 დარებელთა მეთოდისა და მით კვლევათა შე-
 ღეგნა დაგვარწმუნა, რომ ვერც ერთი თეორია
 ქართულს ნათესაობისა, მით მიერ შექმნილი,
 პრობლემას ვერ სწყვიტდა, ჩვენ მიერ მრავალ
 ცოცხლ და გამქრალ ენათა შესწავლაც იყო

საჭირო, იმდენად მაინც, რომ მათი შედარება შეგვეძლებოდა ქართულთან. განსაკუთრებით კი ლესტრეის წერილის ენაა, რომელთა შორის უფრო მონათლენი იყო ქართულის მონათლესევე ენის პოვნა, რათავანც ცოცხალ ცნობილ ენათა შორის ანეთი, ჩვენს აზრით, აღმოჩენილი სრულდაც არ იყო.

პირველი საკითხი, რომელზეც ჩვენ დაგვეგვა: იყო შემდეგი: როდესაც ჩვენ ნათესავობას ვეძებთ ერთ ენისა ან ენათა ჯგუფისა შორის თან. **გენეტიკური** ნათესავობა უნდა ეცხიათ მათი. ე. ი. მუდგნითა მათ წარმოშობას ერთი წინაპრი ენისაგან, და ჰვალდა მკვლევართა ცდა ამ მომართულებით დასტურება. მაგალითად, ბაბილონიურ-ასსურულთა ენა აღმოაჩინეს ლესტრეის წერილში, ხოლო ნათლად გამოირჩევა, რომ ეს ენა სემიტური იყო, და იმ ზომად მახლობელი არაბულთა, ებრაულთა, არამეულთა და სხვა, რომ არა სემიტურ ჯგუფს მიკუთვნეს პირდაპირ, და როდესაც აგრეთვე ლესტრეის წერილში ხვდეთა სახელმწიფოთა ენა აღმოაჩინეს, ქრისტიანულად მთავრად ათასეულში ცოცხალი ხომ ცხად იქნა, რომ ეს ენა იდუა-გერმანული იყო.—ნათლად სხვა ენათა ელემენტებთან. მაგრამ ბუნებით და სტრუქტურითაც იდუა-გერმანული, და სხვა—შედარება მოსჭოლოდობისა მათთან და სტრუქტურითა ძირითა, განსაკუთრებით ზნათა და რიცხვის სახელთა. ვართვე უჩვეულებრივს სხვა სტრუქტურითა, ნათლდ ჰყოფს კოეფიციენტი ენათა გენეტიკური ნათესავობისა. ხართის მათი ნათესავობისა, ან და უარ-ყოფითა შედეგს იძლევა. და იარს ამ გზით უმომხერებულმა მკვლევარებმა?—სრულდაც არა. და ამას კიდ უხდურთივითა ის მოკლენა, რომ ხშირად მკვლევართა ქართულს კონდა აკლდა, ან და ქართულს ბუნება ვერ შეგავს, სტრუქტურითა ანალიზი არ შეეძლო. თერთებურად აღლევდა ბევრთა მთავანი სინამდვილის თერთებს თავის პიპოთეზას, და, რაც უფრო საშუალებარა, ხშირად ქართულთან შედარებულთა ენის კონდაც აკლდა მათ ან იმ მიზეზით, რომ არ იყო იგი საქმარსად გამოკვლელთა, ან და იმით რომ რომ მათ სრულად შეძლარი წარმოკვნი ჰქონდა ამ ენაზედაც.—თერთებური და თერთ-ნებური.

არ რაოდენიმე მაგალითი. დამამტკიცებელი იმისა, რომ ზემოხსენებულ მკვლევართა სწორ-გზით არ უძლიათ, ან ვერ უძლიათ. როგორც ჩვენ დაგვარწმუნა მათ კვლევათა შეწყველამ:

ფრანკ ბობბმა და სხვათა მხოლოდ რაოდენიმე ფორმა და სტრუქტურა ძირის ნახეს, მათი რწმენით მსგავსა ქართულსა და ინდოევროპულ ენებში. ბობბმა არც რაოდენიმე რიცხვის სახელის შედარება დაეწყო; მაგრამ ვარდა იმისა რომ უდიდესი ნაწილი მის შედარებთა შექმლარი იყო. განა საქმარსა ია ძირით მსგავსება, ნამდვილიც რომ ყოფილიყო იგი, ქართულის ნათესავობის, დამამტკიცებელი ინდოევროპულთან და რაც განსაზღვრულ ინდოევროპულ ენებთან.—სასტრუქტურა ან იარხელთან?—არა, და ამოკონაც მისმა აზრმა მეტწიერებში ფეხი ვერ მოკიდა ვითარცა მოპოვებულმა სინამდვილემ.—მართლ შედარება ქართულთა სემიტურ ენებთან არ გასიკვლინა რაოდენიმე ფორმისა და სტრუქტურის ძირთა შედარებას. მაგრამ მისი თერთ შედარება იყო თერთ-ნებური, სრულად შექმლარი აზრი მათ, თითქმის ქართული ძირება სამთთანმთავანა და ბევრი მთავანი ახლო ნათესავი სემიტრ სამთანმთავანე ძირთა. ამოკონაც ვერც მისმა „აფეტურმა თერთიან“ დამამტკიცა „ბუმაშვილობა“ ქართულთა სემიტურთან. ხოლო მის მეფრ შემდეგ შეკვლილი იყო ფეტურთა თერთიან“, რომლის მიხედვითაც იგი დღეა-მეწის თითქმის ყველა ენებში მხედვედა „აფეტურ“ პირველყოფილ ელემენტებს, მაშასადამე ქართულს. აქ არ ევანტერტესებს, არა მართლ ვითარცა ყოვლდ მიუღებელი და არც მიღებელი მეტწიერებთანაგან, არამედ სულ სხვა სფეროში ვადამტანი ქართულის ნათესავობის საკითხისა რომელსამე ცნობილ ცოცხალ ან ვამტრალ ენათა. საყურადღებო აქ კიდ შემდეგია: შეიძლება ენათა-შემადარებულმა მართლაც ნამდვილ მოსაგებმა აღმოაჩინოს შედარებულ ენათა რაოდენიმე ფორმისა და სტრუქტურის ძირთა. მაგრამ მან უნდა ვართვე შესწავლოს და აღრიცხოს განსხვავებანიც ამ ენათა შორის, და თუ არა-მსგავსება მათი მრავალჯერ მეტია ვიდრე მსგავსება, მაშინ მათი ნათესავობის არარსებობა ნათელი უნდა იყოს მეტწიერისათვის. დიად. სრულად უარსაგან შეიძლება აწარმოებულს რაი ენა საოდენსამე ფორმის, ხოლო მათ შორის არავითარი გენეტიკური ნათესავობა არ იყოს, და სტრუქტურა ბევრი ნახესებია ერთი ენის მერთ მეორისაგან, ხოლო სტრუქტურის დრო და გარემოება ხშირად მწელი გამოსარკვევი. ვართთვე სტრუქტური ხშირად გარგნულად ემსგავსებთან ურთერთის, მათი უბრეველესა ფორმები სულ სხვაა, ხოლო ამ გარგნულ მსგავსებას არა

ერთი გონება მზებელი მცენეროც კი შეუფერა
 ნია შეტლობაში. — ყოველდღე ამას ნათლად დაი-
 ნახავს ენათ მეცნიერებით დაინტერესებულნი,
 როდესაც შეადარებს მეცნიერთა ზემოხსენებულ-
 ნი წესით ცდათ იმ კვლევათ, რომელნიც სწარ-
 ნობტენცე იმ ენათა გენეტორი ნათესაობის დას-
 მტკიცებლად, რომელნიც პირველი შეხედვითვე
 იძლევიან მათი საერთო წარმოშობის ნიშნებს:
 თვალსაჩინო ვახდება მისთვის ის კანონები,
 რომლითაც მომხდარა ცვლილება ერთი წარმო-
 შობის ენათა. (ფორმათა და სიტყვის ძირთა) გა-
 ნჯეთარების ცალკე გზათა აღება მათ მიერ, და-
 შორება ერთი-ერთსაგან, მაგრამ ახრდაცაგვა
 მათი პირველ-ყოფილ ბუნებისა და უჩვეულ-
 ბრივეს სიტყვათა ძირთა. გამავებო ვახლება მის-
 თვის აგრეთვე სხვა და სხვა ენაში მრავალი სა-
 ხით დაცულ სიტყვის ძირთა და ფორმათა შე-
 დარებით აღდგენა მათი ნამაპარი ერთი ენისა.
 აქ იხილავს იგი ნამდვილ გენეტორ ნათესაობას
 მათ შორის და ხარისხსაც ამ ნათესავებისა; — მხ-
 ლობელს ან შორეულს, შეედარებინა რა ერთი-
 ერთს, ასე ესთქეთა, მთელი „ორგანიზმები“
 ენათა ან რაოდენნიმე ნაწილინი მათნი. მატრ
 ამ უკანასკნელთა მსგავსება კი ასე არ მტკი-
 ცებს მათ შორის გენეტორ ნათესაობას, რადგა-
 რადვე კაცნი ძმებად ამ ბიძასვილებად არ მიიჩ-
 ნივან მხოლოდ იმიტომ, მათი ცხებრებ ურთი-
 ჳოსს ჰყვანან. აგრეთვე გაჩვენულად მსგავსნი
 სიტყვანი არ ნიშნავენ ნათესაობას ენათა შორის
 ისე, როგორც გაჩვენულად ერთი-ერთის ძლი-
 ერი მსგავს კაცთა შორის შეიძლება არავითარი
 ნათესავობა არ იყოს. — კიდე უფრო უნაყოფო
 იყო ასპაროლოგთა მიერ შედარება ქართული-
 სა ლურსმწერა წყილის ათა-ნილოგარბმულ
 და არასმწერ ენებთანი. ფრ. ლენორმანმა, რომ-
 ლმელმაც ურარტული ენა ქართულს შეადარა,
 ქართული ნაკლებათ ცოცდა და მის დროს სწარ-
 ტულიც არ იყო შესწავლილი. მას არ ესმოდა
 ურარტული ტექსტები და ფორმებზედ და სი-
 ტყვეზედ შემცდარი წარმოდგენა ჰქონდა.
 სერმა კიდე უფრო ნაკლებად ცოცდა ქართუ-
 ლ, და თუ მართაც მისი დიდა ლეაწლია,
 რომწვეკრება და გამოსცა მრავალი ურარტუ-
 ლი ტექსტი, არავითარი ფასი მის მიერ თარ-
 გმანს ამ ტექსტთა არა აქვს. მას არც ურარტულ
 გამამატკიანედ ჰქონდა წარმოდგენა. არც სი-
 ტყვეთა მნიშვნელობა ესმოდა (გარდა რაოდ-
 დენიმე იდეოგრაფით დაწერილ ან ინტერციით
 მიმხედარ სიტყვათა). გიუარის, დ. ჰ. მიულლერ-

რის, ნიკოლსკის და სხვათა თარგმანებო ურარ-
 ტულ ტექსტთა და მათი კვლევა პოეტიკისა
 იყო სწავის თარგმანებთან შედარებით. მაგრამ
 არა ძლიერ დიდა და ურარტულის ბუნება
 ვერც მათ შეიგნეს და ვერც სიტყვათა მნიშვნე-
 ჳობის მიხედვით, გარდა ძლიერ მტკიან რიცხუ-
 სს. ლემან-ჰაუპტი უფრო ფრთხილად იტყუო-
 და, ჰკრებდა ტექსტებს, მაგრამ მათ თარგმანს
 ერადებოდა, გარდა რაოდენნიმე მცირეთა, და
 სხე. — შემდეგ. — მირიას მიერ წაკითხვა ურარ-
 ტული ლურსმწერისა ყოველ კრიტიკაზედ
 დაბლა სდგას და მის თარგმანები ტექსტთა კი-
 დე უფრო დიდი უზარობა, ედრე სეისის თარ-
 გმანებზე. მისი მოწადის „აფაფრტოლოგისა“
 მენმანინოვის ღვაწლი ურარტოლოგიისთვის
 შეძლება მნიშვნელოვანი იყოს ვითარცა არქე-
 ოლოგიისა და აგრეთვე ტექსტთა შემკრები-
 სს, მაგრამ არც მის მიერ წაკითხვა ურარტუ-
 ლი ლურსმწერისა და არც მისი თარგმანები
 არავითარი ფასის არ არიან, ხოლო მისი ფრიად
 უკომოენო მამლა-კინწათა, ქაილი ურარტუ-
 ლისა და ქართულს ცოდნისა, რასს მაგირა-
 დაც იგი თავს ნაწერებში ერთისდა და მეორის-
 საც სრულ უშეცუბებს ამტყვანებს. მეცნიერს
 არ შეუცუბება, და სხე. — ერთიმ ყველა ზემო-
 ხსენებულ მეცნიერთ ერთი რამ ავარჯულბოდა:
 ურარტულებო, როგორც ბაიბლიკისასწავლე-
 ბი და სხვა ძველი ენები მკაცრი წესით სწერდენ
 ტექსტებს და ურარტულ წარწერათაც ჰქონდა
 მათი სტილი, განსახლებული. დაკანონებული
 წესით დაწერილი მანარისა, და უზარობას შინა-
 არისისა და უშეწობას და უცნაურობას გამოთქმა-
 თი. რომელსაც „მთარგმნელებო“ მათში კითხუ-
 ლობენ, იქ რასაკვირველია, ადგილი არ შეო-
 ძლება ჰქონდეთ. ეს უბრალო რამ რომ გათე-
 ლოსწერებოთ მთარგმნელებო, თითი არ დასწერ-
 რდენ იმდენ უზარობას, რაც მათ დაუწერიოთ.
 გამყვებულ მეფეთ ურარტუს ჰქვენისა კი აქ
 არავითარი დანაშაული არ მიუძღვის შთამომ-
 ელობათა წინაშე. — და რა უნდა ყოფილიყო შე-
 დარა ზემოხსენებულ მეცნიერთა მიერ ურარტუ-
 ლის შედარებისა ქართულთან? დადებითად არა-
 ვითარი. გარდა რაოდენნიმე სიტყვათა მსგავსე-
 ბის აღნიშვნისა. — ასეთივე უნაყოფო იყო ქა-
 რთულის შედარება ელამურთან, ძველთან და
 ახალთან, მუდ ფრ. კომშელის მიერ, „ხეთურ-
 თან“ და სხე. ზოგიერთ ზემოხსენებულ და სხე
 მეცნიერთა მიერ, თუმცა ელამური ურარტუ-
 ლით შეუსწავლელი და გაუგებარი არ იყო.

ხოლო ზეთურ ლურსმნურ წარწერებში აღმოჩნდა ისეთი ენები, რომლებსაც შეიძლება მართლაც ჰქონდეს რაიმე ნათესაობითი კავშირი ქართულთან. რას გამოიკვებაც მხოლოდ მაშინ შეიძლება, როდესაც ვრცელი ტექსტები იქნება აღმოჩენილი ამ ენებზე და კარგად იქნება შესწავლილი. — განსაკუთრებით ყურადღების ღირსია არიან ბასკურისა და ქართლის შედარებანი, რათვანაც ბასკური აგრეთვე „უხანთავადი“ ენად ითვლება ევროპაში და სხვაგან იძიებენ მეცნიერნი დიდი ხნითან მის ნათესაეობას. მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომ ქართულსა და ბასკურს ცოცხალი ენანი არიან და შესწავლა მათი ყოველი მხრთ შესაძლებელია და აღსრულებულიც არს, მთმა კარგმა მკოდნე ნათმეცნიერებმაც, რომელთა შორის მოსახსენებელია ჰუგო შეჰარდტი, ვერ ნახეს მათ შორის გენეტიური ნათესაეობა. ევროპაში, ვერცა, აგრეთვე, როდენი მე ფორმათა და სიტყვათა მგავსებანი (უმეტეს შემთხვეეში სავეო მგავსებანი), ბასკურის ერთ მხაჲც ბერძნულისაკენ მიეყავართ — ფორკაში, მეორე მხარე მისი კი უცხოება და არ ვიცით, საითგან წმომიპყრა იგი ევროპაში. ხოლო რაც შეეხება ეტრუსკულს და გამჰარლ ენებს მცირე აზიას (ლიკიუს, კარულს და სხვ.), მათგან მხოლოდ მცირე წარწერანი გვაქვან დარჩენილნი და მათ. შედარებთაგან ქართულთან არავითარად დადებით რამ არ გამოსრულდა. და აუც იმაზედ მიგვიითებს ეს შედარება, აღმოჩნდება თუ არა ნათესაეობა მათი ქართულთან, კიდევ რომ აღმოჩნდეს ვრცელი ტექსტები ამ ენებზედ და შესაქლებელი შეიქნეს მათი შესწავლა.

ჩვენ თითქმის ორმოცო წლის წინად დაეწეეთ ძიება ქართული ენის ნათესაეობისა. ძიებას ამ ნათესაეობისა ინდოგერმანულ ან სემურ და სხვა ენებთან ან ენათა ჯგუფებთან ჩვენთვის არა არსებობდა, რათვანაც ნათლად გვებადიოთ, რომ აქ დიდმა მეცნიერებმაც პრობლეის გადაწყვეტა ვერ შესძლეს. დაწყეით ძიება ლურსმნურ წარწერათა ენათა შორის ქართული მის მონათესაეე ენისა, მაგრამ ელამურის ნამდვილი ნათესაობა, როგორც ჩვენ იგი გვასმობდა, ქართულთან არ აღმოჩნდა, უარტულ. სრულად შესწავლილი არ იყო, ზეთურ ლურსმნურის შესწავლა კი მხოლოდ პრეელი დიდი ომის დროს დაწყეს ჩხემა ფრ. პორსნიმ და გერმანულმა მეცნიერებმა. ხოლო ერთი ენა აპყრობდა ჩვენ ყურადღებას: სემურული. ენა სამსრუბთა-

ბილიონში მცხოვრებ სემურთა, რომელნიც იყვნენ ეგვიპტულსკად უძველესნი დაწყეები და შემქმნელი კულტურისა, რომელთა მოგონილი და განვითარებული იყო თვით ლურსმნური წერა. სემური განქაჲნ, ვითარცა ები, უამე მეორე ათწლეულს ქრ. წინად. მაგრამ მათ დასტოვეს მემკვიდრეობა, წარწერანი მრავალ-მხრივი შენაარსისა. ბაბილონისა და ასურეთის სემიტები მათ ენას სწავლობდენ სკოლებში, როგორც სარწმუნოების ენის, რათვანაც სემეითაგან ჰქონდათ მათ შეთიებული მათა სარწმუნობა, და აღმოჩნდა მრავალი ნაშთი გრამმატიკულ და ლექსკალურ სხუელეებათა, ბაბილონელ-ასურელთათვის სემურულთა შესაწავლად შედგანილ სახელმძღვანელოთა, აგრეთვე სემურული სარწმუნობებოვი ტექსტებთა ბაბილონურ-სემურული სიტყვა-სიტყეით თარგმანი და სხვ... ამიტომ ასპირიოლოგთათვის, რომელთათვისაც სემურ-ბაბილონური კარგად იყო ცნობილი, სემურულს შესწავლა გაადვილდა და იმ დროს, როდესაც ჩვენი ყურადღება მიიპყრო ამ ენამ, სემურულითა ძლიერ წინ იყო წასული გერმანულ მეცნიერთა იენსენისა და ციმპენისა. განსაკუთრებუთა კი გენიოსი ფრანგი ასპირიოლოგის ტუორი-დენენის ღეწული. ამ უკანასკნელმა შესძლია გავება და თარგმნა კრეულ. მხოლოდ სემურულად დაწერილ ტექსტთა, რაიცა გვაჩვენებდა სემურული ენის ბუნებას და ამდღერებდა ცოდნას სიტყვათა. მანამდე კი უტყუარი მნიშვნელობა სემურულ სიტყვათა მხოლოდ იმ სიტყვაბარებებთან იყო ცნობილი, რომელც ბაბილონელ-ასურულტს ჰქონდა შედგენილი სემურულის სასრულეზლად, და ფორმებთა და განსაზღვრული რაოდენობა სიტყვათა აგრეთვე უტყუარად ბაბილონურ-სემურულ ორ ენაზედ დაწერილ ტექსტთაგან.

შესწავლეს თუ არა სემურული, დადგა საკითხი ავრთვე მისი ნათესაეობისა სხვა ენებთან. ქართულსაჲთ იგიც მრავალ ენას შეადარეს, მაგრამ ისეთივე ნაყოფი გამოიღეს ამ შედარებათ. როგორც ქართულს შედარებამ სხვა ენებთან, და ბოლოს ასპირიოლოგთა უფრო „თურნულ თეორიას“ სთვლიდენ მისაღებათ, რათვანაც სემურულს უმეტეს მგავსებას ისინი თურნულ ენებთან და ჩინურთანაც ხედადენ. ზოგიერთ რასულ ნიშნათ მიხედვით, რომელთაც ივინი ამჩნეოდენ თითქმის სემურულ ქანდაკებათ, და სხვა, თუმცა არა სრულად დამარწმუნე-

ბელი საბუთებით, ისინი სუმერთი სამხრეთ ბა-
ბილონეთში ზღვითვან, შეიძლება ჩინეთათვან
სპასიუთის ყურითი შეზისრულ ხალხად სთვლი-
დნ.

ჩვენთვის არც ეს „თურანული თიორია“ იყო
დამარწმუნებელი. მაგ. თურ. სიტყვა „თანგრი“
და სუმერი „დინგირ“ ან დმერთი, მახილავს რომ
ერთი და იგივე სიტყვა იყოს და არა გარეგნუ-
ლად მსგავსი ფორა-ურთისა, და რაოდენიმე
მსგავსი წესი გამოთქმას „თურანული“ და სუ-
მერული ან რაოდენიმე მსგავსი მოვლე-
ნა ბგერათა ცვლილებისა სუმერულში
და თურანულში, ან ჩინურში, სრულა-
დაც არ ამტკიცებს ნათ გენეტორ ნათესავობას,
როთვანაც განსხვავება მათ შორის უნა-მახა-
ჩია, და რასიულ და სხვა ნიშნებს რაც შეეხება,
იგივე სუმერული სხვა ქანდაკებები და სხვა ნიშ-
ნები შეიძლება სულ სხვა გზას გავიწინებდნ
სუმერეთა ჩამოსახლებებისა სამხრეთ ბაბილონე-
თში, — სულ სხვა მხრივან, ვიდრე ზღვა და ჩი-
ნეთია — ისეთი გზით და ისეთი საბუთებით, რო-
დელნიც ზემოთ მოცხსენეთ და რომელთაც ვერ
ასულად ვერც „თურანული თიორია“ „სუმერთა
საეთისა“ გადასწევდატად, შეიძლება უველი
ენის რომელსამე სხვა ენასთან ნათესავობის და-
წმტკიცება. ამიტომ ჩვენთვის სუმერული ენის
ნათესავობის პრობლემა ისევე გაუღწევებელი
მანადა როგორც ქართლისა, და ჩვენც ესტა-
დეთ ამ ორი „უნათესავოდ“ დაჩრნილი ენის
ურთი-ერთობა შედაქება — ეგუბის თვით მათ
შორის აღმოჩნდესო ნამდვილი, გენეტორი
ნათესავობა.

პირველ შედაკებისთანავე ცხადი გახდა ჩვენ-
თვის, რომ სუმერული და ქართული ერთისა და
იმევე ტიპის ენები იყო. შემდეგ გამოიჩვენს ილე-
თნი მსგავსებანიც მათ შორის, რომელნიც
ერთობ არც ქართლის აკავშირებენ არც ერთ
სხვა ენასთან და არც სუმერულს არც ერთ სხვა
ენასთან, — მსგავსებანი, რომელნიც უღრიდნ
სწორედ ჩვენგან მიებულ გენეტორ ნათესავე-
ობას; იგივე ნიშნები მრავლობითი რიცხვისა სა-
ხელთა და ზმნის ფორმათა (-ნის შემცველი);
მსგავსი ნიშნები ნათესავობით და მიცემითი
ბრუნვისა (ქართ. -ხიანი და სუმ. -კიანი
და -ჩიანი, რაცა ჩვენ ახას სრულად არ
ვწინააღმდეგებთ, არამედ ფრიად საკვლისხმე-
როც არის და გამოიჩვენთ ქართულ პრეფიქსთა
საკითხისა; ქართულში ჩვენ ვიკვლით პრეფი-

ქნები ნი-, სი-, ნა-, სა- და სხვ., მაგრამ
აი-, კა-, რი-, რა- და სხვ. პრეფიქსებად არ იყე-
ნენ მიჩნედნი. სწორედ სუმერულში -კა- და
რ-ს ხმარებს ნათესავობითი და მიცემითი ბრუ-
ნებთანათვან დაგვარწმუნა, რომ ქართულში კ-
და რ- ვარიანტები = ხისა და ნისა; კა-თხ-ა,
კი-თხ-ე-ა, რა-ცხ-ე-ა, რი-ცხ-ე-ი, და სხვ.);
ნათესავობითი ბრუნვის ბრუნება (ქართულში
კაცი-ისა-ისა, სუმერულში დინგირ-კა-ეა „დმერთი
სასისა“; ხმარება ბოლოსდებულთა მსგა-
ქვად ქართულსა სუმერულში და თვით ბოლოს
დებულთა ქართულს მსგავსნი; ზმნის ფორმა
სუმერულური პრეფიქსთ, პირდაპირი და არა
პირდაპირი ობიექტური ინფიქსით (ე. წ. ინკორ-
პორაცია) ფუძის წინ და სუმერულური სუმერულ-
სით (აგრეთვე მრავლობითი რიცხვისა და სხვ.)
ფუძის შემდეგ, ეს ელემენტები მსგა-
ქი სუმერულში და ქართულში, თვით ზმნის
ფორმა — მთელი წინადადება; ნაცვალ სახელები
(ქართულში მ-ე, შ-ენ [ვეგრულში სი], ი-ს
[აფიქსებში-ნა] სუმ. ma-e, za-e, li-n-
e), და სხვა მსგავსებანი ქართულ და სუმერულ მო-
რფოლოგიაში, როგორც კდენ მაგ. სიტყვათა წა-
რმოება, ისეთი აღმოჩნდნ რომ ერთობ იგინ
სხვა ენათა თვისებას არ წარმოადგენდნ და ქა-
რთულს და სუმერულს არ მსგავსებდნ მათ, თუ-
მცა რაოდენიმე ცალკე მოვლენას. მაგ. ნათესავე-
ბითი ბრუნეს ზედ-შესრულ სახელად წარმოდ-
გნას და მის ბრუნებას (კაცი-ისა-ისა) სხვა ენე-
ბშიაც ეხებადეთ (მაგ. ურარტულში). ხოლო ორ-
თანხმის სიტყვის -ძისთა, ზმნათა და უჩვე-
ულუბრეც სიტყვის -ძირთა მსგავსება, თვით
იგივეობა მათი ქართულში და სუმერულში, მარ-
თლაც თვალსაჩინოდ გამოცხადდა; მაგ. სუმ.
კულ, ქართ. კად-ეა, კეთა, სუმ. გიმ,
ზეჭ-, ქართ. კმ-ნა (მეგრ. კიმი-ნ-ეა,
ზმ-ნ-ა, სუმ. ხალ, ქართ. ცალი, სუმ.
უშ, ქართ. ვაფ-ი, სუმ. ტურ-, ქართ. წულ,
წულ-ილი, წურ-ილი (წერ-ილი), ქან-
წულაუ (პატარა) სუმ. გან, ქართ. ყან-
ა და სხვა მრავალი, ასხედ მეტი ასეთი ძირი,
შუძღვებულა საერთო და იდენტური მნიშნე-
ლობის იყოს ორ ენათესავო ენაში, დაეს მსგავე-
სება, დიად, იგივობა ქართულსა და სუმერულ-
ლის სიტყვისძირთა ერთი უმთავრესი მარგენე-
ბულია ამ ორი ენის გენეტორი ნათესავობისა.

აქ უნდა შევინიშნოთ ორი რამ: როდესაც ჩვენ
დავწყეთ ქართლისა და სუმერულის შედა-
რება, შ:ზინ ბეგრამ იყო გაურკვეველი თვით

ქართულში (და ახლაც ბევრ ჩამ არის გამოსაყვევ). მაგ. თე-თ მარსს უმკველად უდიდეს მცოდნეს ქართულისა, ქართული ძირები საშთანხმოვანი უფონა უმეტეს ნაწილად, მუგაქსად სემურ ძირთა, და განსაკუთრებით ამათ შუაყენა იყო შეტკლამაში, როდესაც იგი ქართულს სუენის ადავბდა. ნამდვილად თუ უცხოელი ნამდვილი ქართული ძირი ორ-თანხმოვანია, შე-აში ხმოვანით (უფრო მეგრულში) ან და უხმოვანად (უფრო ქართულში). ერთათანხმოვანნი ძირნი წარმომდგარნი არიან ორ-თანხმოვანთაგან. დაუქარავს რა ამათ ან პირველი ან მეორე თანხმოვანი (ასე მაგ. ქართ. ძმა, მეგრ. ჯმა, ქართ. -ც < ცხ- [„ხოლანა“], რომელიც საცხები ან რის შენახული სიტყვა უ-ც-ია-ში [„აჩა ცნობილი“]; სი-არ-ღღ, < სი-ა-არ-ღღი [დაცულია ძირი „აღღ“-ში, „აღღ“-ა], და შემდეგ რ-ბა, და სხვა მრავალი).

სიტყვათა წარმოებას გამოკვლევასათვის ქართულში ჯერ კიდე ბევრი რამ არის გასაკეთებელი. ძირი ხმოვად ისე დამალული მის წინ და მის შემდეგ დანართი მაწარმოებელი ელემენტები, რომ, თუ საცხები არ არის ცნობილი ეს ელემენტები, მკლავარი ვერ პოულობს ნამდვილ ძირს, არამედ მაწარმოებელი ელემენტის თანხმოვანი მას ძირის თანხმოვანად მოაჩინა და სრულად სხვა ძირს მხედვს განსაზღვრულ სიტყვაში, ვიდრე ნამდვილს (კლასიკური მეგალითი ამის არის მაჩარს ანალოზი სიტყვა „აოცხესა“, რომელიც მან მისი ცკლოლების ძლიერ მიხედულ-მოხედული გზის განვლის შემდეგ დატყვევობა ნათესავერად არაბულ ძირს ვრსს, რომელსაც სულ სხვა პირველ-ყოფილი ნიშნელობა აქვს [აქეთვან, ჩვენთან ნასქებუბა „თარლი“]. ეს მიზეზი რომ მარსს ფიქრადიკ არ მოსვლია რის პრეფიქსობა, რი-კი დიდ პრეფიქსთა ვარიანტი სი-ნი-, [აგაბთვე კისა] და სხვათა, და ამგვარად რიცხვის ანალოზი ადვილი იდება: რი-ცხ-ეი < რი-ცხ-ევი. რხ-მელშიაც ძირი -ცხ-ა, ხოლო მაწარმოებელი ელემენტები პრეფიქსი რი- და სუფიქსი -ევ-. მხოლოდ მაწარმოებელ ელემენტთა გამოყოფით შეიძლება ნამდვილი ძირის აღმოჩენა ქართულში და მისი შედარება სხვა ენის აჯრეთვე ნამდვილად ნაკონ ძირთან, თუ გვინდა რომ შედარებას ახარი და შედეგი ჰქონდეს.—შემდეგ, გამოურკვეველი იყო, თუ რა ენა საფუძვლად ქართული ზნის ფორმამ? ჩვენ ზოლის ამასაც შევაგონო, და შაენის სტეპმაც, თუმცა არა სრულად ნათლად

წარმოიდგინეს ბუნება ამ საფუძვლისა. საქმე ის არის, რომ ქართული ზნის ფორმას ორი მიმართება უდევს საფუძვლად: მიმართება აქტიური აწმყის, ნამყო უსუსულ და მის კონინტეტისა, დაბოლოებით ა-გი, ხნირად შემოკლებული ავ-ამდე, -ი-მდეც ან სრულიად გამწვასი, მაგალითად ეხ-დე-აჟ, ე-მ-კი, ვწი-ერ). ხოლო აორისტს და მის კონინტეტს და სხვა ფორმებს — მიმართება პასიური დაბოლოებით -ფვი, რომელიც აგრეთვე გვხვდება შემოკლებით, ან შეტკლავით, ან სრულად იკარგება (მაგ. დაწვერ-ევი [შენახულია ქართულ დიალექტში], დავდე-ევი, დაწვერ-ევი, მოკლა, [< მოკლ- [ეგ]- ა [რს], დავდე-დე დავდე-ეა < დავდე-ეა [რს] და სხვ.). ამიტომ არის რომ პირველი კატეგორიის ფორმებში სუბექტს სახელობითი ბრუნვაა: იგი მხედ-ავ-ს=გი+მხედელ+არს, ხოლო მეორე კატეგორიის ფორმებში მან-ბრუნვა ან მიცემითი: მან წაართ-ეა [==მის შორე წაართმულ არს რაიმე], მას წაერთმე-ევი-ა [==მის მიერ წართმულ ყოფილა რაიმე], და სხვ.) და კიდე ბევრი რამ იყო გამოსარკვევით თვით ქართულში, თუ გვესტყება, რომ შედარება მისი სუბერულად ნათესავერი ყოფილიყო. უნდა ყურადღება მივგვექცია აგრეთვე სუბერულს კვლავის წინ-სვლისთვის და ამგვარად გვედინება თვალყურა, უახლოვდებოდნ თუ შორედობდნ უბოი უბოთ ქართული და სუბერული იმის და მიხედვით, თუ რაოდენ მეტად ნათელი ხდებოდა ჩვენთვის მათი აგებულება?— მეორედ ყურადღებას შემდეგი: სუბერთ ჰქონდა მარცვლოვანი წერილი, არ ჰქონდა ნიშნები თვითთუქ ბგერის აღნიშვნელი. ამიტომ ყოველი სიტყვის ძირი სუბერული ხმოვანია. მაგარმ ეს ომის უსათუოდ არ უნდა იმწნადეს, რომ ხმოვანი ყოველივის მართლაც ყოფილეს ყოს გამოთქმული თანხმოვანთან შუა, ან ერთი თანხმოვანის წინ ან შემდეგ, თუ ძირი შემოკლებული იყო. მაგ. დაწვერ-ევი, zem („ზმ-ა“) შეიძლება ზმ-დ გამოითქმოდ, თუმცა უფრო საფუძვლადია რომ უმეტეს შემთხვევანი ხმოვანი მართლა გამოითქმოდ, რათავანც ტუქტებში განმეორებულად არის ხოლმე სიტყვის ძირები დაწვერ-ევი. — აგრეთვე ყოველი თანხმოვანი ბგერის აღნიშნავს ევი ზმ-დებდა. მარცვლოვანი ლურსმნური ნიშნები, რათავანც რიცხვი მათი ისედაც უხარამზარი იყო (500-ზედ მეტი). ამიტომაც ძლიერ მართლა-საჩინოა,

რომ იგეე ნიშანი ნათესავ ბეგრებს აღნიშნა-
 ვლენ: მაგ. ტ-ს და შეიძლება წ-საც, გ-ს და
 შეიძლება ქ-საც. ს-ს შეიძლება ც-საც და
 სხვ. ასე რომ ზოგიერთმა ქართულში არსე-
 ბულმა ბეგრამ, რომელიც სუმერულს ნიშნით
 არ არის გადმოცემული, ძლიერ არ უნდა დაგვა-
 ეჭვიანოს. მაგრამ ვიდრე რომ არ არსებულ-
 იყვნენ სუმერულში მაგ. ქართული ბეგრები **ც, ჩ, რ, ჰ, ძ, ძ, ჟ, ლ** და სხვანი, სწორედ მათთან შე-
 დარებად მონათესავე მარტივ სუმერულ ბეგრა-
 თა ხელს გვიწყობს ქართულ - სუმერულ ფონე-
 ტიკაზედ გარკვეული წარმოდგენა ვიჭონით.

(მაგ. სუმ. ტურ-, ქართ. წულ-, წურ-, ხო-
 ლო აგრეთვე ქართ. ტყენ-ა და წყენ-ა, და სხ.).
 განსხვავება სუმერულსა და ქართულს შორის
 რასაკვირველია დიდი, მაგრამ არა იმოდენი და
 არც იმ თვისებისა, რომ იგი მათ შორის გენეტი-
 ურ ნათესაობას შეუძლებელ ჰყოფდეს. ეს გან-
 სხვავება განსაკუთრებით აისხნება მით, რომ
 სუმერული და ქართული უხსოვარი დროითან
 გამოჩევილი უძველესი მათ წინადარ ენას, გა-
 მუქლიათ დრონი განვითარებისა და დიკეოსაც
 ცალკეა და ათასწულთა განმავლობაში ამ-
 გვარად შეცვლილან. სუმერული ენის არსებობა
 ჩვენ გიცით დახლოებით მეოთხე ათასწულეთი-
 გან ქრ. წ., იგი კოცხალია და არა იყო მეოთხე ათა-
 სწულეთი ქრ. წ., ხოლო ქართული უხსოვარე
 დროითან დღემდე არსებობს და იცვლება,
 როგორც ყოველი ენა. და სუმერულსა და ქარ-
 თულს დიდი სიმყარით აჩვენებს ის მოვლუ-
 ნა, რომ ამ უფრთხელნი დროის შემდეგ, რო-
 მელიც მათ აშორებს ურთი - ერთსაგან, ზე-
 ნიხსნებულ მსგავსებთ მარც იჩენენ იგი-
 ნი — მაგრამ არის ურთი განსხვავება ქარ-
 თულსა და სუმერულს შორის, რომელიც
 ადვილად არ იხსნება, ელვით რა მათ გენე-
 ტურ ნათესაობას: ეს არის ქართულ და სუმე-
 რულ რაცენისაზედა განსხვავება. მართალია,
 რომ ბაბილ. = ასურული იშტენ (ან იშთენ).

ქართულს (-შთა), პრეფიქსით ი- და სუმერულს
 -ენ სუმერულითგან ნასტებად და შეცვლილ სი-
 ტყვად ითვლება, ხოლო ყოველი ეჭვის გარე-
 სება, რომ იშთენ ქართული ე-ართ- მზე-
 ა-ართ (< ე-შთი, *ა-შთი, შეად. სენს.
 ე-შხ-ე)-ია თვით სუმერულადაც ერთს ეწო-
 დებოდა არც < ა-შთი, მართალია ისიც, რომ ქარ-
 თულში იორს აღმნიშნული სიტყვა იყო აგრე-
 თვე სხ-ე-ე (< *სხ-ე-ე-ე), ძირით სხ-ე, აგრეთ-
 ვე ქირბე- ტყ-: ტა-უბი, ჩხ-, მარჩ-ბი-თე-ი
 (< *მარჩ-ბი-თე-ი ე-ი), რომელთა მსგავსი ძი-
 რები იდენტურნი წინშეცვლილი სუმერულში
 აც აჩვენებს, მაგრამ ერთობ ჩიხტენს.—სახელნი
 ქართლისა და სუმერულს განსხვავებდნან
 ურთი-ურთისაგან. მარტო ეს განსხვავება რასა-
 კვირველია ვერ უაჩუქოვს სუმერულსა და
 ქართულს გენეტიურ ნათესაობას, მაგრამ გვა-
 ჩვენებს, რომ იგინი მართლაც უფრთხელნი
 დროითან არიან გამოყოფილი მათი წინაპარ-
 ენისაგან. — სამაგიეროდ ვასაგებია განსხვავება
 სუმერულსა და ქართულს შორის, გამოყვეული
 მით, რომ დროთა ეთაბებში ერთსა და მეო-
 რსაც, როგორც ყველა ენას, აუარებელი სხვა
 და სხვა უცხო ელემენტ- ერეოდა, რომლითაც
 იცებოდა მათი ზრტყვათა საგანძირი: სუმე-
 რულს მისი დროის მუშობებთა ენათაგან. ქარ-
 თულს მისი დროისა. მათი კვლევა დიდად საინ-
 ტერესოა, მაგრამ ჩვენი მიზნ-სათვის იმდენად,
 რაოდენადაც საჭიროა სუმერულსა და ქართუ-
 ლს შედარების დროს ხელისშემშლელი ელ-
 მენტების გამოყოფა, ამასთანავე უადრესად მნი-
 ლი, რათვანაც მრავალ ენას, რომლისაგანაც ეს
 ელემენტები შემოსულან ქართულში და სუმე-
 რულში, კვალი აღარ დავტოვებინა თვისი არ-
 სებობისა. ხოლო უფრო ადვილია, რასაკვირვე-
 ლია, მაგალითად ინდოევროპიულ ან სემიტ-
 ელემენტთა გამოყოფა.

(დასასრული შემდეგ ნომერში)
 შიხ. წერითელი.

საშუარი კარლსთაე

ეზივარ აივანზე და ვერაფე ნელინელ მდინა-
 რის ხმაურს ჩაფიქრებული — „ახვც“ უხმობენ.
 ხანდახან მგონია: ჩინონი თუა რგი ან და მტკვა-
 რი. ხოლო ვამხნე, რომ მას აკლია ძალაუროლი
 რაბი პირველის და ძლიერაგერო სიმდროვე მერ-
 ორსა. მუე უხვად ფიქსება ჩემს ბინანი. მაგრამ
 იგი არაა „ცხრათვლი“ როგორც ჩვენში: მსუ-

დრო თალარში აციალებული. ვიხილავ კვლავ
 შენს სამფლობელოს. დიდი ყარღე: საქართვე-
 ლოს ანუ „საქარღელოს“! ვულო ბენანსა გზ-
 ნებს და ტკივილი ურვად გადადის ფიქრებში. და
 ასე დღე — ყოველი დღე ულსა და მამულს მო-
 წავებელი. შეგიჩვი ბედს, „ბედზე მოგდებელი“.
 „რაშე შეგაუღე?“ მესმის შენი ხმა: სულმა-

ლუხნარი, დანელებული, ხოლო თანვე მტკიცე და მგაზი. „განარეგებას ღეთისა არა შეემართებარა რა!“

ეს ხმა ერთადერთი ძახილია, რაიცა მეგრის კიდევ სიმბნევს. „ნურას იურაღე?“ დაძინე ბოლოს. მეგრის გაგონება აღარ მჭირდება: ვაჩი მიემატება და მძრუბში ვიმართები ძველებურად, „ჩემბერუაღ“. ვისღა შეუძლია მადაროს ფრინველს ფრთებოლო დაიცივნოს? არავის! და ასე ემ : ყოველ

* *

25 წელსა ეცნობო და ვიკვლევ მსოფლსახეთ: ჩინეთსა, შინდოელთა, ქალდეელთა, სუმერთა, არანეთსა, ეგვიპტელთა, ებრაელთა, ბერძენთა, ლათინელთა, კელთა, გერმანელთა, სლავთა და სხვათა. ეცნობი მით და ვიკვლევ და თინაც ამავე ღრის მათ უნებლიედ ვიღარებ შენ მიერ შექმნილ მსოფლსახეს. ვაოცებული ვრჩები, გხედე რა: რომ შენ მიერ ხილულსა სამყაროს არა თუ არ ჩამოუფარდება სხვებისას, იგი ზოგიერთ მუხლში კიდევ წინსწრობს მათ: სილრმით საიდუმლოთა გამოხილვასა და პლატონურ განფენილობით ხილულსა. ეს არაა ვადაშეგება, მით უფრო არაა კვებნა.

ახეებმა „ოქროს მატელი იხლეს, შენ კი „ოქროს ვერძი“, თვითონ თათრი საიდუმლონიანა — სხუებს „დიდი დათვი“ მოგზნული ცახე. შენ კი „ორმის ნახტომი“ ვაველე მას, მოშვებულსი ყოფის შვლდიდან — „დიანას“ მითისში ბერძნებმა გარდაუღლი ზღაჯი ადგინეს უკვდავსა და მოკვდავსა შორის. შენი სწორუბივარი „დალა“ კი გვამცნებს, რომ ეს ზღვარი უფსკრული არაა, ვინაიდან მოკვდავში იმთავითვე დღინებულთა უკვდავი ელემენტარ, ხოლო არა როგორც „ქმნილი“ არამედ ვითარ „საქმნილი“ — სხვების „პრომეთე“ ცეცხლის მომპოვებელია და თანვე თანება როგორც შენი „ამაზონა“ ხოლო საფრთხე ამ „თანებობისა“ ისე ღრმად არავის უცხადებია როგორც შენს მჭედლებს, რაცა ისინი ყოველ ხუთშაბათს ნების კვირას ალონზე სიმბოლურ ჯაქსს სკედდენ შემოხვევისათვის, თუ ვინცობა მან, თანებამ, აიწყებოდა — სხვათა ჯვარი ან ქვსაგან არის ეკუთვლი ან ხსაგან გამოჭრილი ან რკინისაგან ნაქედი, შენი ჯვარი კი ვახსნ ღერწისაგან = გამოხსნული და წმინდა ნინოს თმებით შეხეული: იქ ვენბა „წამებად“ ვზნებელი, აქ კი ლხენით ცნებული და ქალწულურ ამტენებულსი — ყველს აქეს „გაღმოცემად“ მიღებულს.

„მზიორი თათრი“ და „საკრალური წყობა“ ეკონომიკის მიერ ოდესღაც განვლილი, შენს მოღვაწეში კი პირველიცა და მეორეც ხალხს სინამდვილეცა. (ამ თათრსა და წყობის შესახებ შენ თვითონ ავამტკიცებლმ სხვა დროს ამავე ეურხალში.)

სხვა რა ვახსენო კიდევ? ქსეც საქმთა. აი ეს სამყარო, კარდღ, შენი ცნობატყელი სამყარო, აღმოვაჩინე მე და ვადმოვწაღე იგი მისი კიდევ განით ვითარ უცხო მდანი მუღობოდან: მე — პირველმა საუქუნეთა მანიძილზე.

* *

„კვებნა ხომ არაა ეს, ბატონო ვრჩეოლ?“ მე სმის ვილაცს ხმა. ხედვით ვერ გხედავ შენში-შენელს, ხოლო ხმაზე ვატყობ: „ორქოლურ“ იღიმება. („ორქოლურ“ ისაა, რასაც რუსნი „სკოლონიკს“ უხმობენ — ამას, რასაც ვირველია, შენ კი არ გიხსნი, კარდღ.) არის ზემოთქმული მართლაც კვებნა? კვებნა მე არ მჭირდება. მეტი ვაზ არა, უნდა აღნიშნო აქ რამოდენიმე ფაქტი მანიც.

1911 წელს მოხსენება წავეციოთ ტფილისში ფრედრიხ ნიცშეზე ქართულ თეატრში. მოხსენება ჩვენი დიდი მგოსანიც დაესწრო: ავაცი, რომელმაც შემდეგ ვაზრეთ „თემში“ კვირუღული თვის შობებულება გამოაკვეენა. მის გულს მოხვედროდა განსაკუთრებით ხალხს დენა ქართული სიტყვისა: დენა მოუჩვენელი ფესვებიდან. ავაცი — ისეთი ისტატი ქართულია შირში. რომ ტბრალო მსცხად კი: ვიღოლი კელა გლდანელის ნესტორ ესტრუსთან პირდაპირ „პომერულ ააშარა—იგი ამ სიტყვებით იწყებდა შობებულებას: „აჲ ვანუტევი მეუღტეო მონა შენი.“ რასაკვირველია, ეს იყო ვადამტკიცე წამახალისებელი, ხოლო ისიც ცხადია, რომ იყო აღმათ ზღაჯი რისი ვადამტკიცე შეიძლებოდა. ეს იყო 1911 წელს. შემდგომ მისა მოიზარდა ხელყოფა ჩემი სამწერლო საქმიელები და ლონეც მოეცა მას თანდათან.

„გველის პერანგი“ შევიდა ქართულ შეგნებაში ვითარ მითოსი ხალხს დენისა, ამ შენობევამში: ქართულთა. „ლაშარს“ კი იქცა პირდაპირ ეკუთვლილ მთელი საქართველოს: ყოველი მისი უთხობსა. შემდგომ უცხოეთში მოვხვარი: გერმანიაში. შემოქმედებას ჩემსა აქ ვასაკვირი ვამომხაური ურგუნა. დავაროვდა უთვალავი „რეცენზია“ სხვადასხვა ენებზე, გერმანულზე კი მთელი რიცვი სადუქლიან ნარკვევთა. აქ შოლოდ

ერთს ადვილს მოგიყვან ერთი ნარკვევიდან — საჩვენებლად იმისა, თუ რა დინეზე ავიდა გუმბორმათრი იგი საერთოდ:

«Als Führer seines Volkes auf diesem Weg der einzig wahren und einzig wirklichen Erlösung ist Rohakide in Wahrheit ein Volksdichter, wie es Aeschilus, Sophokles, Homer für Griechenland, wie es Dante für Italien, Dostojewski für Russland, Hölderlin und Kleist für Deutschland waren, Volksdichter nicht im Sinne psychologisch-sozialer Volksschilderung, sondern in dem hohen Sinne geistiger Volkserschaffung und religiöser Volksdeutung».

ასე ამოლოცებს ავტორი თავისი ნარკვევის ცნობილ კათოლიკურ ქერნალში: «Hochland». ამაზე მეტი რა უნდა ითქვას კიდევ მჭერალზე? და ასეთი თქმა მრავალია. ახა „კვიხნა“ მე არც „მჭერდება“.

ის, რასაც მე ჩემს თავზე ვებნობ, და „ჩემ“-ებაც არაა. აი რას ვწუწუი ხოლმე ჩემს დედას უტყობილიან ყოველი ჩემი ახალი წიგნის გამოსვლისას — გავიგე, 1939 წელს გარდაცვლილი გულსტრული; მისი დღობრივი თვალბი „გოშე“-რის ცილით იშლებოდნენ უფსკვრიო სირღმიდან, იშლებოდნენ: შუერბეველი სიმტკიცით ბოლო არაშეკრ, არამდე უსათუთესა სინაზით: ერტვა სწორსტოვარი სახელი „ქეთევან“, რომელიც ლათინიცი კაზმს რიოვიორც უშვტე სითბო გულსა იყე პირმთავარ ნათელფენა გონისა; იგი ამ სახელს თავის მოვლენით უკანასკნელ ძარამდე თავის არსისა ამართლებდა — აი რას ვწერდა ხოლმე მას: დედაც, გამოთავე კიდევ ერთი წიგნი ჩემი: ნაყოფი ქართული მიწისა, რომლის მადლო მე შენი ჭმტეებიდან მივიღე.“

შხოთრა სამყარო შენი, შენი გენიის მცერ ხილული, კარდ, ენავალი ჩემი შემოქმედებისა. ანუ: წყაროთა თვალ“. ეს შოლოთ შემდეგ ესკანო, როცა ჩემს ნაწერებს გულდასმით უკუ-დავკავდე თვალს. საჭიროდ დავინახე: ესე-რტორი ყალიბიც მიმეცა შენი მოფლენდვისათვის — და აი: აქ, შევიცარიანო, მოვითავე კიდევ საკმაოდ ვრცელი «Essai» ამ სათაურით: «Atlantischer Traum oder der georgische Mythos». სათაურიდანვე მიხვდებოდა, კარდ, თუ რას ვფულისხმობ აქ: ატლანტიკების ზმანეთული „ხილვა“ მე შენს მითოსში „ვიხილე“.

ჩემი სახელოვანი ენათმეცნიერი და ჩემი მეგობარი მიხედალ წერეთელი ფიქრობს: საქართვე-

ლო უფრო დასაყვანის ცუთენის ვიდრე ადმო-საყვანისო. გუმბირ მხედრობა უთოვად — ხოლო არსებითი განმარტებით: „დასავლეთად“ აქ „ეს“ დასავლეთი კი არაა საგულევეხელი, არამედ „ის“ დასავლეთი, ათიათის წლებში ვადასული და დაკარგული „ატლანტიკა“. უკანასკნელის განფენა გონის შირით — „გონი: Esprit, Geist, Дух — ცნობილია, აზიის ტრამპლებზედაც აღწევდა. ამ განფენის ერთე-ტი ცნაურება — ყველაზე უფრო ძარცვული — შენი გენიაა, კარდ, ესა. რასაკვირველია, ყველას „ფანტაზიად“ მოუჩვენებია, ეიცო, ხოლო ისეც ეიცო წინააწქა: რომ ერთხელცა მომავალი ფრობენიცი დადასტურება ჩემს მტკიცებას, გაცნობა რა „შხოთრა თაურა“ შენ მიერ ხილულს და „საკარლერ წყობას“ შენგან გამმოკეპულს. (ლოო ფრობენიციამ აღმოაჩინა ატლანტიკის გამოსივიონსენა აფრიკაში. ერთხელ ვუთხარი მე მას: კავკასსა გულით — მუთუ. მიპასუხა: „ჩემი ნატვრაც ეგაა. თქვენი პრობეთეს თობი ვარაანტი ჩემს არქივშია.“ არ დანცალდა განსვენებულს ნატვრის ასრულება.)

მურდა წიგნის გამოსვლამდე გამზარება კარათელი მკითხველი და სამი კამარს „ქართულ საქმეში“ გამოვაქვეყნე. ველოდი თანამემამულეთაგან, ვერცეი გულსდთა: ფრთა-ასხმულ ვაიცეებას. არავითარი გამოზმარე — გამამხსენებელი არ მიმინია. ვიეთნს თურმე — ხმა მომქმენი მიუზნენიდან და პარხოდან — კდეც ვაკვირებოთა, რბილათ რომ ვთქვათ, არა ის: რა დაიბეჭდა, არამედ სად დაიბეჭდა. ამაზე იქით „ვერხენდა“ მგონია, ვერ წაეა. აქ „რა“ იმდენად დლია, რომ მასთან შედარებოთ „სად“ ნამცეცოც არაა. ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ — და სხვათა შორის იმასაც, თუ რა პარობცში გამოიცა ხსენებული ვახეთი — ნუ თუ ეს მინც ვერ სცნეს ამ მამატონებულგებას, რომ მე შოლოდ „ამ“ გზით შემეძლო ჩემ მიერ აღმოჩენილი მადანი ვარდეს გენიისა იქ. საკართველოში, მიმეწოდებია გონმეტყველთათვის? ან თუ მგონებენ ეს დალოცვლებო, რომ ეს საჭირო არ იყო! თუ ეს აქაა, მაშინ მათთან ლაპარაკიც ზედმეტია. ხაზს ვავლებ: „თუ“.

შხოზად რეა „წავაძლებს“ აღმოჩინა და გათქმე ვინცეს გულში ნადებს, რისი თქმაც არ ვინდა, რადგან თქმა გეძნელება. კინაღამ წამიძლია სიტყვამ მეოთხე მუხლას ბოლოს, ხოლო რა

უნდა დავიშალო, კარდუ! უნდა ვამხილო შენს წინაშე ერთი ხეა/შახდი, რომელსაც მე თვითონ ვაფურხო. ხანდახან ჯამსა სასოუკეთისა, მომწეუნება: თითქოს შენს მუხსა — „რამელსაც გრეგალო“ კი ვერას ავლავდებდი ოდესმე. პირიქით: იგი მის ტოტებს გაშლის ძალასაც მპატუნება — მომწეუნება, თითქოს ამ მუხს ფეხები მოღობობდეს და ტანი შგანგიერა გამოფურცურებოდეს. ამ მოღანღებას კიდევ სხვა ღანღები ემატება ხოლმე: ღანღი სათაფნებგურული წისქვილისა, მაშინ უნდელი ვხდები, სრულად ძალმიღებული. კავშირი მიფლობს სასოწარკვეთილსა ამას ვაფურხებ.

„მესმის შენი ვალაო“ მეუბნები. „ხოლო“ მე თუ ცოცხალ ვარ, როგორ უნდა შეგაშინოს მუხის დაქუდობილებამ? მუხა, დროთა ვითარებაში გამოადრუებელია, დაეძინება, ხოლო ფშანი მისნი, მის ძრგვლოვ ადმოცენებულნი, მუხებად აიზრდებიან. საესეა ნაღვლით სათავე მოშლილი წისქვილი, მაგრამ ერთბელსაც არის ნაწიერი ჩემი ძალის აუკრის კლავი და წისქვილის უფრო მაგრად ამტუშავებს. ჩემი ძირი უშპალია, ვინაიდან ენგადი ჩემი არ აზრატება: იგია, ძირს რომ ასაზრდოვს შედამეამ, თვალს წყაროთა ჩემს დემანი შოქად დაეცლილი მტეგნებით, ხოლო მას მოულოდნელად ხალხი ხვთი გამოუჩნებოდა. არა, ძირი ჩემი ღმრავადა გამდგარი: მას ვერ ამოფხვრის ვერაფრითაო ვითარება. ეს შენი მზავალჯერ განცდილია.“

„მზავალჯერ იყოს შენი ძირი, კარდუ! გუნება უხვი გუნებას მინათლებ. დიად, მეც ვანმეცლია შენი ძირის გახარება უცარი ამომშრალ ფსევრში. „გახარება“ აქ შენივე განიალური თქმით „ზრდას“ გელსამშობს: ვიტყვით ხომ ქართველნი: ყვეელი „ხარობს“, ანუ აზრდება!“

„შენ მავალეთებიც იცი ამ გახარებისა!“ „როგორ არ ვიცი! აქ მხოლოდ ირს მოვიყვან. ვლადიმირ მაიაკოვსკი, ცნობილი პოეტი = ფურტურსტი რევოლიუციურ რუსეთისა, ბაღდადში დაბადდა და სუქაშვიელ განარდნოლში გაატარა. უცხო ენათა შობის მან მხოლოდ ქართული იცოდა. ერთბელ — მიამხეს მეგობრება — ამერიკას ეწვია იგი. წარსდგა მოსქენებით მამენელთა წინაშე: რუსთა. ფურტურსტულ შარებნათა ერთად მოსტრება მან თურმე: ერთი რამ „ზაუმერი“ გაესტრია შურდულივით. ერთი რამ ვერა მოიგონა რა მესისდ. უეცრად აზრმა უღელა თურმე: რა იქნება რამ აქ, ქართლის

სრულიად არ მცოდნე იდენტობისში, ერთი რომელმე ქართული სიტყვა ავახშანია: „ზაუმერი“ მოეგუნებათი. და მართლაც გასძახა თუ რმე თვისი ბოზი ხმით რომელიღაც ქართული სიტყვა, რაიც მამენელებმა სწორებულა „ზაუმერი“ ხილად იგემეს. ამ დროს მოესმა თურმე დარბაზის შეგულდიან ნამდვილი ქართული ძახილი, არა: ადტყინების ბლაველი პირდაპირ: „შენ კი ვინაცაღდი!“ თურმე ქართველიც არ აღმოჩენილიყო ერთი მამენელთა შოქის! აღბათ დიდი ხნის ვადმობფეწილი, დედელსა და მამულს სამელდამოდ მოწყვეტული, მშობლიურ სიტყვებს ეგზომ დნატრებელი! შესაძლოა მის ხსოვნაში ორიოდ სიტყვა თუ კიაფობდა კიდევ შენი ვრცელი სიტყვარიდან, კარდუ! წარმოადგენ მის უსაზღვრო განახებას. აი შენი ძირი, რომელიც იდგრძება ხოლმე ვადმუნების ვახზე მდგარის შეცნევის ჭეფენებშიაც კი: ძირი თითქმის ამოფხვრილი, მაგრამ მაინც ცოცხალი!“

„მესმის, შენისა. ასეთი ძახილი. მზავალჯერ მოხვედრია ჩემს გულს.“

„ეხლა სხვა მავალითიც ვაფეგონება სერგო ორჯონიკიძე, ქართველი პოლშევიცი. არა: „გავონება“ აქ არას მთქმელია. მან შენ გილაღატა და მისგან მოყენებულ ქართობს ახლაც მტყენებულად გრძობ უთუოდ. იგი ვადავიდგა შენ და ლენინს ეთვისა: ყმა ვახდა მისი, „ყმა“ ამ სიტყვის პირვანდელი მნიშვნელობით. შენგან შერჩა ერთი თვისება მხოლოდ: თუ „შესახელებედე“, ყველაფერს ავისრულებდა. საქართველოც მან ამ „შესახელებით“ აილი უტყველდა. „ყმა“ ლენინის — ეიმორებ: სიტყვის პირვანდელი გაგებით — იგი მაქვენა ხელიც იყო სტალინისა: ამ შემთხვევაშიაც „ყმა“ და არა „შონა“. ბევრჯერ მსმენია თვითონ ბოლშევიციებისგან ერთი ამბავი, ფროიდ მახასიათებელი. ერთბელ თურმე ბრძანებითა კოლოთა მეგმართანა სტალინის მისათვის — ორჯონიკიძე ავარდნილიყო განრისხებული და პირში მიტხალეობა მბრძანებულჯათისა: „А Вась не Куйбышев!“ შესაძლოა ეს ლევნდა იყოს, მაგრამ ლევნდა ხანდახან უფრო ნამდვილია ვიდრე თეოზონ სინამდვილე.“

1930 წელს, შტამდღამის მიწურულში, მოსკოვში ვიყავი: ცეცლობდი რამე ვხვით ნება რთვა მიმელო ევროპაში გამგზავნებისათვის. ვინახულე ორჯონიკიძეც. ვიცნობდა შობიდან — მიცნობდა შობიდან. კარგად მიმელო. ვამართა სდებარა. საუბარში უეცრად ჩემმა „ლამარამაც“ წამოყო თვია: მისი ლევნდარული გა-

მარჯვება სათუაბრო ოლხმზადანუ მოსკოვში, 1930 წელს, ზაფხულში, ჯერ კიდევ არ იყო მიწელებული „რა დავიწერია, კაკო!“. მომართა მოლოდინდელი და თითქო გვაჯერებთ. „რაღაც ულტრანაციონალისტური, ულტრაპატრიოტული!“ სახტად დავჩიო — რას მიუფებდი?! შეზღუდვად მოგჩანდა უეჭოდ მთელი ტანით — თითქო მარჯვენათი მოლოდავება უნდოდა ჩემი — და სილაით გაბატრულქა გადმომძახა ზემო იმერული კილოთი: „კაი კია და!“ ეს „კია კია და“ ეხლაც ლითონივით ხმაინობს ხოლმე ჩემს სხონაში მოგონებისას. აი კარდუ, შენი ფესვი! ზედად როგორ „ხარობს“ იგი „მამალ“ ბოლშევიქმაც კი!

„ეხედავ, ეხედავ!“

„ეხლა ნება მიბოძე: შენი არ გადაგვარებულბ ძირის ვახარებაც გიჩვენო ნამდვილი. 1909 წელს, შემოდგომაზე, მოხსენებას ვკითხვლობ ქუთაისის თეატრში ნიკოლოზ ბარათაშვილზე, დარბაზი გაჭედლია ხალხით, მოხსენება მარჯვედ მიდის: „ემეტყველებ“ და არა „ეკოთხელობ“, ბარათაშვილის შაირებიდან ადგილებიც ზეპირად მომიყვას — მეჯერა — ჩემი აწავეულე-ბრავი შესიერება აქც ეხლაც მილატატებს უეცრად — არ ვიცი რის გამო — ეგოპოტიკომ: ევლარ ვაგრძელებ ერთი შაირს ხვეულს. წამი აუტანელი ჩემთვის: მომხსენებლისათვის და კიდევ უფრო აუტანელი მსმენელთათვის. ამ დროს ლოყში, მარჯენით სიენიდან, ერთი დამსწრე მალა იმართება. ნელი, დაბალი, სიტყვა გამფენელი ქართული კილოთი აგრძელებს იგი შეწყვეტილ შაირს. მთელი დარბაზი ფეხზე დგება და აზეროთული ტაშის ცეშით ეხმინება მას. სიხარულით აყვანილი, მუც ვეკრავ ტაშს და ასეთი გატაკებით: ვლამოდ ფრენით გავყვ მას, საღ შეიძლება კიდევ ვანცა ასეთი რამისა, თუ არ შენს სამფლობელოში, კარდუ?! ნეტარების ერთანტელი მივიღს ტანში ეხლაც, როცა ამ შაპას შენს წინაშე ვიგონებ. დამსწრე იგი — გავიგე შედგე — ტელემაგ ვიჭრული იყო, უმცროსი მამა მამია გვრილისა. (გამჩნევ: შენც ავტოკუდა გული.)

შენი ენა, კარდუ, უგნიალეს მწიბრებათ ესცანი ენათა შორის. ლოგოსი, ცოცხალი თაური ცუტრისა და მიწიერისა, არც ერთს ენაში ისე ღრმად არ ცნატრდება როგორც შენსაში. თითქოს ვოველი თაურისადმული სამყაროსი ხი-

ლულია აქ და მოსატრეფად ვამზადილი როგორც მწიფე „ხილი“. მისი მუტყველი ძალა ისე ზესრულდს „გამოსატყვემს“ ყოველს, ვგონებდა: გამოატყველს „მშველია“ თეიონს. ეფიჭობდ: ამოეწურე მისი შესადინარ-გამოსადინარი. ეხედავ: ამზაბავა მისი შუქდლო ყოფილა. აი რა მავონდება დღეს. პაოლო იაშვილმა — რომლისათვის შაირობა სუნთქვა იყო და შაირი თქლი და რომელიც ყოველს ხტალს შაირისა იგემებდ როგორც დასაგერში მწევიარი გვარში — პაოლო იაშვილმა სთარგმნა Arthur Rimbaud-ს მთელს მსოფლიოში განთქმული შაირი: „მთევრალი ხომალდი“. კარგად გავყვნილ თარგმნილზე იტყვიან ხოლმე: დღესაც ვაგტრულუბაო. პაოლოს მიერ ნათარგმნის მიმართ ასეთი თქმა ცოტა იჭნება. ფრანგული ენა — კეთილმზივანი უღირესად და სმენამართობული — უფრო „კოსტალია“ ვიდრე „მოლაზმა“. მისი სიფხვე „ეკოშვა“. „მთევრალი ხომალდი“ ქაოსს თითქოს მოხსნილი აქვს თავი და ფორმალური საღტება ფრანგულისა ცოტადენ ხელს უშლს მის ოცენათ გვარს. ქართულში, პაოლოს მიერ ასეთი ოსტატობით მოხმეულში, ამ შართალე მთვრალ ხომალდს ეძღვევა მეტი გაქანება, გარდამლობავი ყოველი კიდურისა. ქართულ თარგმანში ჩემი მზნებით ენისა, მოგებულე ვამოხარს დღეადი. არ აჩას ეს საოცრება? და მეჩვე: პაოლოს შაირი ფრანგულადან კი არ უთარგმნია, არამედ რუსული თარგმანიდან! და მაინც!

„საცოდავი პაოლო! გავიგე, თავი მოუკლავს.“
 „მისი სიკვდილი — და თანაც ასეთი უცუღმართი — მტანავაქს დღესაც. იგი ჩემი ძმადნაფცი შეგომბარი იყო უმცროსსა.“

„ოდელიანი შენს რომანში „მცველნი გრალილია“ პაოლის ხომ?“

„მოხარას, რომ მიხედი.“

„კარგი სახელი ამოგირჩევია: იგი ზეგამოჭრილია!“

„ესეც შენი მძღლით: „დილა“ და „დალი“ ორევე ამბატურებულია აქ როგორც ჩვენს სომღერაში „ოდელია“. აგრეთვე გვრმანული « Odal » რომელმაც, თუ გავყვებით ნიკო ბარჩის თეორიას, ძველის ძველი კაცული ქართულისა უნდა იყოს გადასული.“

მოკლედ პაუზა. ჩემი ლოკვა იმ სოფელში სამწროთ ვადასულისათვის.

„თავად გიორგიც ხომ ნამდვილი პიროვნებაა?“

„ნამდვილია, ხოლო არა ემპირიულ სინამდვილად აღტებული.“

შენ თავსა ახრი და ჩრდალსა მდენ დემილიში. გატყობ, გაიგე: რომ თავად გიორგითი შენი არსი თახე. დემილი კადეე გრძელდება. შენშიანა, ვაო თუ ვერ ევაგავე ამ სახეთი. ექსტრეტი მივიღის ტანში. კადეე რამოდენიმე წუთი და შენ თავს ისეე მაღლა სწეე. არას ამბობ, ხოლო ანათლებული მიცქერ. გულია ლხინობს უცეე. შეკითხვა აღარ მჭადადება, ციცი შენი ახრი.

„მიხილ ვაეახიმვილი გამოგარჩენია“, აწეე თქვ ნელი მზით.

„გამომზრა მართლა და ეწუხვარ ფრიად.“

„ქარგი იქებოდა, ისიც გამოგვეყანა. მისი არსენა მარადელი“ ცოცხალი დარჩება მუდამ როგორც ნამდვილი. ქართული ენისი, თუმიდა აქ იქ დამამბებულა „ხედმეტით“ და ხანდახან „უგამეტრობით“ შეღახული.“

„სწორი თქვა! ეწუხვარ მეტად, რომ „არსენა“ საბოლოო ჩამოსმისას ტფილისში არ ევაგე. თორემ — ეტყვი ამას გაბედულად — მასში არც „ხედმეტსა“ და არც „უგამეტრობას“ ექნებოდა ადგილი. დაჯერება იცოდა საცოდავმა — ხომ იცო: ისიც დაიღმა — და მეც მოჯერებდა ყოველიფის. ასეთი დამეჯერე სხვისა მე სხვა მწერალი არ მინახავს.“

„შეთქმულემაზე, მარჯული იყო მონაწილე?“

„კოტე აფხაზის მიერ მოწყობილი კი — ეს თვითონ მიმიღია შემდეგ. სხვა შეთქმულებანი არა, ვადაჭრით შემძლია ვთქვა.“

„საბრალო“.

ველეე პაუზა ჩემი ლოცვისათვის.

„არხელი ტუმბაძეე დაგეეწეხვია, როგორც ჰეავს!“

„ეს ჩემთვის მით უფრო საეაღალია, რომ არისტო ჩემი საყრმის მეგობარია და ვარდა ამისა: მის იქ გამოყენებით შემეძლო თავიდი გიორგის გუნება ამებალისაშია. დაეკარგე შემთხვევა!“

„ამის გამოკეთება ეხლაც შეგიძლია.“

(შენი შენიშვნა გულს მიხარებს: ფარულად მიხეულ, რომ თავად გიორგისი შენს თავსა ხედავ. ამას გულზე ვამბობ.)

„სიაზოვნებით! 1910 წელს, ზაფხულზე, სალოტერატურო საღამო გავმართე ქუთაისის თეატრში, სადა არისტოც „გამოვიყენებ“ წაიკეთა ერთი წიბირი, პრუსად მოზმული. შარბის კითხვისას, იცი, სხვა კალთა საქირთა: პოეტური. არისტომაძე ილიო ეს კალთა მიგარე წარმოთქმი-

სას მსმენელთათვის უცხო სახელებს ახსნა პროზაული შენიშვნებით იწყო. აი ასე: „შავს — მორაბიეთში — დაიწყო დიდურო კილოთი. „სოფელია ზემო იმერეთში.“ შემდეგ: „სეინტრო ჩემი სულისია“ და იქვე: „ეკავილია იმეე სოფელში.“ და ასე თან მიყოლებით: სიცილი ძელებს ვამეგობრებ. ეს ამბავი პაოლსაც ვეამბე შემდეგ. ბეგრე იცინა. მოგვწონდა რა იცის ეს სკენა ისე, რომ მას მზარად ვიშეორებდით და სწოხედ მაშინ, როცა არისტო გამომხდებოდა ხოლმე ჩვენს წრეში „შავს მორაბიეთში“ — ვიწყებდი მე არისტოსებურ და პაოლო აგრძელებდა არისტოსებურე: „სოფელია ზემო იმერეთში.“ მე შემდეგ: „სეინტრო ჩემი სულისიაო“. პაოლო მყოფლობდა: „ეკავილია იმეე სოფელში“. სიცილით ეხიციებოდით ყველანი და ჩვენთან ერთად თვით არისტოც, ეხლაც მეციუნება. შენს სახეზეე ვამხნეე ლიმილს...“

„შენს მორაბიეთი“ — იმეორებ. „ქარგი საეალია“.

„შენ მიერ რქმული! რომელი სახელი ეადარო მას? „მორაბიეთი“ — ამას „დედფიც“ ვერ შედერება ფინეტური განფენით მითიური ბუნისა.“ („ბუნა“ — ბუნება“).

„არ ძალბის უარეყო“.

„ეხლა სხვა საეაღალი, რაიც შენს წინაშე მსურს გამოგაწვირო. ცოცხნით ასე, მეორეფნით ისე: იქ ხუმრობა, აქ ვიკვირება. რა მინდა ეთქვა? სწორედ იმ დროს პრუსტომ ერთი ვრკელი მოთხრობა გახედა „კოხიდაში“, რომელიც ქუთაისში გამოდიოდა. გამოქვეყნა. მოთხრობა პირწავადნილი მძამევა იყო კნტრ ჰამსონისა. აეტორისათვის ეს არც დამიძლიავს. ეხლა შორიდან რომ „ეწუხვარ“ ჩემში დარჩენილ ეკვლს მოთხრობისა, ვხედავ ათეულ წლებს შემდეგ: რომ იმ „მამათლომანში“ ერთი გასაშტეტებელი რამ იჩენს თავს, სახელდობ: მოთხრობის შესავალ თვეში მითიური ჰევა განფენილი და მერე სეთეა, რომლის მგავესი თვითონ ჰამსონსაც არ მოლანდებოა. ესეც შენი მადლით, კარდე! თუ პაოლს „თარქმანში“ „დედასან“ მეტი ძალი ეძლევა, აქ არისტოს „მიბაძეაში“ სრულიად ახალი ძალი იშვის. „ნამყენი“ შენს ხეზე უფრო „ხარობს“ ედღეე მის მშობლებზე არ არის საოკრობი!“

არას ამბობ. შენი დემილის მე ყოველთვის მეშინია, ხოლო ამ წამს ვამხნეე: რე დასტურია ჩემი ახრისა.

„მონაჭოლი ამ მითიური ჰევისა“, აწეე თებ

რომ შენს მადლს, ჩემ მიერ „ზიარებად“ მიღებულს, მზის ნაყოფი გამოუსახანს.

ყველაფერს ამას უხსენებ შენს წინაშე არა თავის ქებისათვის: მე მინდა მხოლოდ ანგარიში ჩავაბარო, რადგან უკვე მართლისობისაგან მიჭირავს თვალი, და ვარა ამისა, შენს ნაშრომით უნდა გვახსოვდეს ყოველთვის აეთანადილის სიტყვა: „სტდების და სტდების რეკლამა ვინ არ მოვლის წამხად“ — სიტყვა, რიჟლის ავტორი თუ მართლაც ჩამმტებელია ამისა „ეფემის ტყაოსანში“ როგორც ეს ჩემს მეგობარს მიხეილ წერეთელს ჰგონია, არა ნაკლები ბძქენი ყოფილა ეიღრე თვითონ რუსთაველი.

ამ 17 წლის განმავლობაში სულ უკანასკნელი 10.000 ბარათი მიუღეს: ცხრა მთავილი უცნობი მკითხველითაგან. ეგრე ერთს მთავანში, ვასკეზ ბია, ვერაუერ მონახავს შედუღმას. იმავე ხანაში მრავალი ბარათი ქართველთაგანაც მომივიდა. მათში ხუთ პროცენტს თუ მოძებნი უშეცდომოს. ეს კიდევ არაფერი, ეკითხვობ ქართულ ენრსკლბსა და გახეუბს. აქ მანც უნდა გამოეჩინათ ავტორებს ერთგვარი წვართი, სულ მკორე მანც. ამის ნახსიხ არ არის. მე ეგრე მოვთხოვ მათ ქართულის დაწმენდისა და დახვეწის საუბუნოებში დახოჯილი ნაღვესაგან — ეს ნუგეტორის საქმეა. ეგრე მოეძებნე მათ აგრეთვე „სტილს“ — ამის რჩეული ხელოვანი აღწესს. არც ამის მოეძებნე, სადაღ ქართული „ეს“ იხმარონ და დი არა „ის“ — ბოლო სიტყვა აქ საქართველოს აცადმეხას აქვს. ხოლო უზნალო გრამატიული „მ“ აქ ზედმეტია“ შეუცდომების აცდენა ხომ მოეძებნებათ მათი ხმარად, როცა ჩენნი დროის ქართულად დაწერილს ეკითხულობ, ვგრანბთ მწარედ: თითქო მანეხმ ბასრი და მით სასასარი გვდამისურა ან და გველი გავამაშნა შიშველ ტანზე მათრახად — ისეა დღეს ქართული, ეს უცენილესი ქმნდება ენათ. შორის, წარყენილი და თხუწყოფილი. ქართული სინტაქსი, ელემენტურ მარტევი ხოლო თანვე უადრეხად რთული, გვერანებულთა, დიდა: ვადაშენებარს დახე დახმგვარს. ხმირად მხმენია აქაც უცხოეთში და იქაც საქართველოში ინტელიჯენტ პირთაგან: „ეგრე ვაეგეთ, ბატონო, თქვენი ქართულია“. ჩემი მთელი ყოველთვის ეს იყო: „ჩემქოთულად რომ მიუთქვა, უთუოდ ვაეგებდით - მუთქ:“ რას ვეგებო დღევანდელი ქართული? ამხროვილი და დახმარული, გამოღრუტული და გამოფულუტებულა, გაფუტებული თუ

მოფულეთილი, დაღმტეკილი როგორც სხვენზე „ჩამოკოწილილებული“ ვახმამჩ: მავიკი, ლინე მიხდილი და „არაქათამოლეული“ — ასეა ამ ოღორღორღორში თითქმის ყოველი წინადადება. ამ აღრეებს და წარყენს კიდევ ურთი რამ უწყობს ხელს — გვულისხმობ ჩვენმა ვაგველებულ მტედარ დებულემას: ქართული ისე იწერება, როგორც გამოთქმის და გამოთქმის ისე, როგორც იწერებო. ამას სიამყითაც ამტკიცებენ! ანგვარი ენა ქვეყანაზე არ არსებულა და არც ანსებობს. არც ქართულია ასეთი. ეს შეეცდობა პირდაპირ კატასტროფა ქართულში. სწერენ ისე როგორც გამოთქამენ — გამოთქმა კი მრავალნაირი იცელება თაობიდან თაობაში, შედეგი? პირვანდელი „წყაროს თვალი“ სიტყვისა იხმობა თანდათან. ათას მავალითემიდან აქ მხოლოდ ურთი. ჩვენ დღეს ვხმობთ და ვწერთ „უტკაცხე“. ვის ძალუმს აქ იხილოს მისი პირველახელილი „თვალი“, ეგზობ ხალხს. და სიღრმე ამომხანებელი?!

გადავიშებული ქართული „გამოშიგვანს“ — ესმარბო ილიას საყვარელ სიტყვას — რომ შევედგე მთელი წიგნი უნდა დამეწრა დიდებანიანი. სიტყვებს მანც უნდა შეეგებო და ისიც მხოლოდ რამოდენიმეს. 1. სწუტენ „ძალაფუღვლას“. ვინც შეგნა ზენგილური ენება „ხელმწიფისა“, იგი აქ უთუოდ „ზელისუფლებას“ იხმარება. 2. დღეს გაბატონებულია ყველგან „კომბეტეტი“. უმჯობესი არ იქნებოდა პირდაპირ ფრანგულიდან გადმოეღოთ იგი? „კომბეტე“ აღარ იქნებოდა „ტეტიისაკენ“ გადახარლი, როგორც რუსულიდან შემოსული ნამუშარი „კომბეტე“. ძველად ჩენში „თავაკაცებს“ ირჩევდენ რომელიმე საქმის შესასრულებლად. აქნაღ შეიძლებოდა გამოგვეყვანა „სათაოსინო“: სიტყვა, ბევრად უფრო მხვედრი, ვიდრე თვით ფრანგული „კომბეტე“. გულახდით მიიხრას მკითხველმა, რომელი უკეთესია: „ერთეული კომბეტე“ თუ „ერთეული სათაოსინო“? 3. საღ არ წარწედეგი დღეს სიტყვას: „ამოკანა“: ეს სიტყვა ქართულია, ხოლო სრულიად უადგილოდ ხმარებული, საცა ხელა იგი იხმარება. ეთქვათ, არიი გვაქვს ვასაყენი. მისი ვაყენა რომ გვეჩრდება, ეს უკვე „ამოცნობილია“. მას რა დღეს ჩენს წინაში? „Aufgabe“ გერმანული სიტყვით, „Tache“ ფრანგულით. „Aufgabe“ ან და „Tache“ ქართულად მრავალ ნაირ ნახტობს სატყვისს: ვასაკეთებელი, მყოფული „საკეთი“, „საქნაიი“ ან და „საქმენი“ კიდევ უფრო მარტევი: „საქმე“, ესე

იგი რისი ჰქმნა საჭიროა. თუ მაინც და მაინც სურთ ასხავონ იგი რუსული „დედლოსან“ — ღმერთმა უწყის, რისთვის უნდა ევბოძადელთ ევლაფერს რუსულსადამა მიტყვეთ — მაშინ საკმაო იქნება ხაზით განაწევრონ ელემენტები წინასართისაგან: „სა-ქმე.“ ეს „ამოცანა“ რუსულიდან არის ჩვენში შემომტვირთი. რუსები ხმაწობენ „ზადასას“ ხან „გამოცანის“ მნიშვნელობით ხან კი „სა-ქმის“ აზრით: „ზადანიუ“. ქართულში „ამოცანა“ რუსული არათმეტიულო „ზადანიკიდანაა“ შემოსული. სანდალი ნამდვილი! 4. სამკითაა საქართველოში „რასკელაზიანიეს“ სატყესად შემოიღეს რაღაც უწევრი და უჯილაგა „განკელაკება“ ხოლო როგორც უაზრობა პირდაპირ შედეგში, საითი „გან“ სახელარსებითის წინ ქართულში ერთი საგნის მეორედ ქცევის ანაწევებს, მაგალითად: „განაკება“—კაცადქმნა, „განჭვავება“—ქაღ და ქცევა და სხვა. „განკელაკება“ ნიშნავს: „უელადეა გარდაქმნას, სწორად საწინააღმდეგოს „რასკელაზიანიეს“. „ნელეპოსტის“ გამოსახატავად უმჯობესი მაგალითის შოვნა ძნელია. 5. „რუდეტარებელი“ და სხვა „რებელი“. ასე უდავლანაა საქართველოს ავადმისა. უკანასკნელს უნდა შევეკითხოთ: ვთქვათ ესლა შემოედა ჩვენში ლათინური სიტყვა „პლანი“. რუდეტარებელი“ მიყოლებით მამ „პლანირებელი“ უნდა გვცხადოს! ჩვენ კი ვთქვამ უკვე საამისო და თანაც ორგვარი: „დაპლანელი“—როცა აქტენტრი ნაწილებზეა და „გაპლანელი“, როცა „მთელზე“. „სოციალიზირებელი“? ქსეც დაუშვებელია. ელემენტრი აქ არის „სოციალი“ — აქედან ქართულში: „განსოციალებელი“. მაგალითად: განსოციალებული ქონება კერძო პირისა.

6. „პოლიტიკური“. აქ „პ“ მართებელი რომ იყოს, მაშინ გერმანულში „პოლიტიკაჟი“ იქნებოდა და რუსულში „პოლიტიკისკაი“. ქართულად უნდა ითქვას „პოლიტიკური“, როგორც ფიზიკური, როგორც „ეთნოლოგიური“, როგორც „გრაზიტული“ და სხვა. შეიკვეყნო კიდევ სხვა მაგალითები? არაა საჭირო.

აქ, იფიქრო. კარგად ვფიქრობდეს: რომ შენი ქართული ამ ნაწერში სრულია. იგი რომ „დამეტრებება“ — განსაკუთრებით სინტაქსის მხრით, რაიც როგორც უკვე ვთქვა, ელემენტურ მარტოვია მაგრამ თანვე უადრესად რთული და ამის გამო ვუმატებ ესლა: მეტად ძნელი — იგი რომ შენა ვემოხე დამეტრებება, მრავალგზის

დამჭირდებოდა ნაწერის შესწორება და ვაღაწუ რა. ვერ ვახერხებ ამას ტექნიკური გარემოების გამო. ბავშვობიდანვე სხვადასხვა ხელწერა დამჩნედა: საშინლად ვაჭერ კალღღზე კალღს თუ ფანქარს, რამდენი დრო ვაღას მით უფრო მეტად. კაცს ეგონება, თითქმის ქვაში მსურღას ამოკრა ასობებისა. აღბთ — უნდა ვიფიქრო ასე — ჩემი წინაპარი „ლტონსურ“ სწერდენ. ახალგაზრდობისას ადვილი იყო ეს ჩემთვის, ესლა კი თანდათან ძნელი ხდებდა.

ვიამწვე, საგნა ვაღაუხვებ. კიდევ კარგი რომ შენი ხალხის წაღში სიტყვა შენი მთლად არ ამომშრალა. საღდაც მიმალული, იგი თავს აწიყოფს ხოლმე უცერად. ააღარ წულდაც — ჩემს „გრაღში“ გამომყენალი როგორც „მხისავარ“, მეფეტრეუ და თანაც მომყოლი ამბებებსა (რომელი კუთხე არ მოუცლია?), „პომერადი“ ნამდვილი, რომლის მოთავსული სიტყვა, გურულ მომდომარი კილოთი ახალისებულა. დღემდე შეჩინა ჩემს სმენას — გვიხსნიდა ერთხელ მწერალთა წრეში: გურიაში კაცი ვერ გაიგებს „სირი“, რომ თქვა, ხოლო „სასარეთი“ იქ ყველასათვის ცნობილია ამ რიგადეა, კარდუ, შენი სიტყვა საქართველოში ქვეყნარული: ერთს ალაგას რომ დაკარგულა მისი ერთი სახე, მეორე ალაგას თვალს ახელს მეორე. ასეთი მაგალითებს ხშირად წააწყდები ჩვენში ანაზღუელად. ან და: ერთს კუთხეში სრულიად ამოხვეწილა შენი სიტყვა, მეორეში იგი კიდევ ცოცხლობს. იმერეთში მაგალითად ვქაყინ მიხედება „ორკოლს“, ქართლში კი იგი ხმაჩებული ყოფილა (ეს მინამო განსვენებულმა იოსებ გუდვიანიშვილმა). და პირველ: ქართლში უცნობად „ხეში“, რუდეტარებელი „სმიოკ“, ზემო იმერეთში კი იგი ცოდნით (ეს მაცნობა მუსიკოსმა ია კარგარეთელმა). Nota bene /რამდენი სახელი იყენეს „სმიოკის“ სატყვისად და იგი თუ მე ადრე ყოფილა კუთხეში მიმალური. და ასე მრავალი. ერთი მაგალითი კიდევ. გურიაში „ანხევი“ ერთ მზარალ ყვავილს ქვია, რაიც უცნობია სხვა ქართველ ტომთათვის. დავაყვირდით ესლა რუსთაველის სტრაქონს: „ვარდსა და ნეხვსა ვინათვან მზე სწოაქედ მოეფანებოს“. ხედავ ხომ, რომ მუპირისპირება აქ უფრო მართებულად გამოდის! დამიჯერებ კარდუ, რომ ქართველი, თუ მას უნდა ალაღინოს ქართული ენა, ყოველ ტომს უნდა უხიაროს შინაგან ყოველ ტომს ქართველია.

„ნამდვილია“! მეგრელნიც და სვანნიც ნამო-

ერნი არიან ჩემი—მათგანაც უნდა ვაღმოვლით
რომელამე მოხდენილი სიტყვა თუ თქმა“.

„შეუ ხნოად გამიფიქრებია ეს“.

„გამწინე დიდურებლი ხარ მაინც ალბათ აგ-
მლუბიე გუნება, შენი ხებით — ენის ვადაჯი-
შუპას რომ შევებ, ანუჩას იურებებ“ — გუშინე-
ბი რწივე თქმით დღესაც მოიპოვებინ ათეუ-
ლნი, მწერალნი თუ შოაზრენი, რომე-
ლნიც მედგრათ იცავენ შენს უნას და მარჯველ
ამხურებუნ შენს სიტყვას. ქართულ კაცში შენ
არ გაჭკრები და ეჭრე გაჭკრები, იგი — ფქცმა-
ჯარა, მაშინაც კი, როცა ფცევი ტყევა. კოდე-
მები: მაშინ ფცევი მტკიანი, შენი ფცევი,
უფრო მზაფრი ხდება. დიდი ხანი არაა მას აქეთ,
რაც საქართველოს ერთხელ კოდე ასტკივდა
შენი ფცევი — რომელ ერთხელ საუკუნეთა
სღეგინო? და ა., მან წარმოშვა შინაგან თვისა
დიდი ილია“.

„ჩემი დიდი მოურავი!“

„სწორედ იგი: ნამდვილი მოურავი ქართვე-
ლთა! საქართველო მაშინ ხერხემალაგებელი
ეკონათ — ილიამ ეს ხერხემალი ისე მავრად გა-
მპათა, რომ მას ვერავითარი წულავი ვეღარ
მოგრებდა“.

„სწორია! ნამდვილია!“

„გატყობ, კელავ ალუღი, ეხლა ესეც ილე
ეურა. იცდაათან წლებში ვასელი საუკუნისა
საქართველოს ნიადავის ნიყო ამომწდალს მი-
ავადა. შენმა ენვადმა ქვეფსკერიდან მოულო-
დნულად ნიყო ბარათაშვილთი აიბილა თვალი —
ნიადავი უხვად ანოევირდა, თემცე პოეტს ამ
თვალთ ამ სოფელს დიდ ხანს არ უშეგია.
მარტოდ მარტო ერთი შაირი რომ დღეტობია
მას: „მერანი“, მაშინაც კი მისი სახელი უქდავი
დარჩებოდა, არა მარტო საქართველოში. ყმაწვი-
ლმა ნიკომ ისინთქა უფსურულას პირას ტრავი-
ულობა „ქართლის ბედისა“, ხოლო ბედის პირ-
ამირ უეუ არ იქცა: მან დიონისიური თოხოზით
უფსკრულას თავზე გაავრდილი მერანი ვადა-
ათერინ, მარჯით და ღხენით.“

„რამდენჯერ განმიცდია ეს ვადაფრენი!“

„ფრდობის ნიკმე მაშინ ჯერ კიდევ დაბადე-
ბულიე არ იყო. „მერანში“ მოცემულია ნიკმე
მიუღი მისი კიდევანით“.

„მეონი, ვადასცილი მოვარ თემას: ენას ქა-
რთულსა“.

„ეს მხოლოდ ერთი მიხედვით, შენი ენა, კარ-
ღე, მეტია ვიდრე „ფილოლოგია“.

„რა გსურს ამით თქმა?“

„აი რა! შენი ენა ძირია ქართველთა ყოფისა
თვითონ, ენარება ქართველი ენგაღს შენი სი-
ტყვისა, ზიარ იქევი შენ მისა: „გეთვისება“ —
„ეთვისება“: და რამდენად ღრმად წვდება იგი
შენს ფსევებს ენაში, იმდენად ძირმაგარი ამოდის
იქვეად ვადახალისებული: რიგორც ქართველი
და მამულიშვილი“.

„შენ არას ამბობ, ხოლო ეხლა შენი დემლიე
გოლუღულია აყოვნებ რამდენამე წუთს. შემდეგ
აწეთებ დანუღებული ხმით:“

„განოღუღებდა ამას ჩემი მოდგმა!“

„მე თავს ებრი შენს წინაშე, შენ უმატებ:
„ხოლო ისე არაიენ ვაიგოს ვინმე შენი თქმა:
ღმქათი ვეგანო მას. მე მხოლოდ ერთი გზა ვარ
უხუნევის მიმართ: ერთხელი გზა. მითიური
თაღრმდენი ხალხისა ღმქათად არ უნდა გა-
ხდეს მიხნეულ, თორემ გზა იგი წალმართისგან
უკუღმართად იქევა“.

„განოღუღებდას ამას ჩემი მოდგმა“ — ამ
სიტყვებმა გული ამოტოკეს. ტოკეაში სხვა გუ-
ლებიც არიან: გულები ღტოღეღ ქართველთა
საკუთრიე.

ომის გულეში ათითასობით „ჩაუარდნ“ ხე-
ლში ქართველნი ახალგაზრდანი გუწმანღელეს
ტყვევად. მაკნობდენ ხოლმე: ყველას სურს შე-
ნი ნახვაო. ვასარება დაღუჭელო ცრემლით ვი-
გხნე. ვინაჟღე ათასი ქართველი ტყვე დაა-
ხლობით, სხვადასხვა ალაგა დაბანაკებული. ვა-
ნიცდს ვადმოცქვა ჩემი შეხვედროსა მითთან ჩემს
ძალას აღმატება. თათქა მიელი საქართველოს
გულისცქვამ იფეთქა ჩემს გულისცქვამში — რა-
გორ უნდა ვადმოცე ეს? „პოლიტიკის“
ირგვლიე საუბარი არ გამოშლია მათთან. არც
იყო მართებული, მით უფრო რომ: რაც დღეს
ხდება, მას „პოლიტიკით“ ვერ ახსნი. აქ სულ
სხვაგვარია ჩახედვა სქირო, რასაკე სამწუხაროდ
ჯერ კიდევ ვერ ეამწნე. სტენდალმა სთქვა
ერთხელ: ჯინკველების ნაშენს მწმამევეით ფე-
ხი რომ წაჰკრა, ვერც ერთი მოვანნი. იყოს თუ
გინდ იგი ზეგინისო, ვერ მიხვდება, რამ გამო-
იწვია ნაშენს „შენგურეო. მართალია, ადამიანი
„ხეტათუის“ მხილველიცაა, მაგრამ ჩვენს დრო-
ში ვარდა ერთი-ორისა არაიენ მეფულეება. იმ
საიგავო „ჯინკველას“ არ მავონებდეს. ეს მხო-
ლოდ ვაკერო.

ერთს შეხედრას მაინც მოვიხსრობ, კარღე.
ეს მოხდა ბანდენბურგში. დარბაზი საესე იყო
ქართველი ტყვეებით. პოლიტიკურმა კომისარმა
მოშპართა: პოლიტიური სიტყვით მიესალმებოდი

59988

ინსო - ჯინსბა და კაიოთვილი ქარი.

(წერილი პირველი)

ჩვენ მიერ ცნობილ ქართველ ენათმეცნიერებს, იბერიელს (ქართველებს) ყველაზე ერთგულ ქართველებს არიან...

პროკოფი, ბერძენთა ისტორიკოსი.

1914 - 1918 წ. დღეი ღმის დროს ერთი ღმად ქულტურულ ევროპული დიდის პატარის ცუ მით ეპრობოდა „საქართველოს დამოუკიდებელ კომიტეტს“ მუშაობას, ხოლო ჩვენი ბრძოლა მას „რომანტიკად“ მიიჩნია.

ერთხელ, ერთი ბაიასის დროს, მეგობრული ღმით შეხვედნა:

„საქართველო დედამიწის ზურგიდან სულ რომ განაქრეს. კაცობრიობას და მის ბედნიერებას ენება რამე?“

ღმითივე უკმაყოფილება:

„დღეს ეს „პატარა“ კატასტროფა თუ მოხდა, კაცობრიობას შეიძლება არა დაეკადრეს რა და მან ეს ვერც იგრძნოს; ხოლო, ვფიქრობ, ქართველი ერთი რომ არა ყოფილიყო იმ დროს, როდესაც ძლიერა მოსლი ისლამის ტალღები ევროპასკენ მოისწრაფებოდენ, ვინ იქნას, ქართველნი ქვეყნებს სადამდის გადალენჯიდნენ და ვინ იქნას თუ დღეს მამამდი ევროპის ზეა გულში ბრძანებლის ტაბუტად არ იგდებოდა! ყოველ შემთხვევაში, ევროპიდებს ქართველნი ქულტურის დასაცავად უფრო დიდი მსხვერპლის გაღება დასჭირდებოდათ და თუ ამ ბრძოლიდან გამარჯვებულნი მაიკ გამოვიდოდნენ, გამოვიდოდნენ შედარებით უფრო დასუსტებულნი.“

ქართველნი, ანუ ევროპიდთა კულტურის დასაცავად, არც ერთ ერს საქართველოსდენი მსხვერპლი არ გაუღია და მისოდენი წამება არ მიუღია. და ქართველი ერთ დღესაც ამ რჩეულით ერობს. ვინ იქნას თუ ზეაღ ამ საერთო საუნჯეს ახალი განსაცდელი არ ზოგელს? დღეს ისლამი დაეძლიერებულა; მისი დანაკარგობა მწინელდა, ძველქუთუნი უნდა ბრძოლასა წაერთუვა და სდღეს, ხოლო, შეიძლება აზიადგან ახალი ტალღები, ესლა სხვა იდეებით, სხვა მსწრაფებებით ამოძრავებულნი, კვლავ მოასდგნენ ევროპას და მისი კულტურა ახალ განსაცდელში ჩაეგდოს. და რა ეციოთ თუ პატარა, ხოლო საერთო იდეალის ერთგულ საქართველოს არ უწყურა, ისევე როგორც წარსულში, მედგრად შეეებრბოლოს ახალ სამშრომლებას და თავისი თავგანწირვით მტკიცედდ მანც არ შეაუსტოს იგი?“

ამ ბაიასს შემდეგ, განელეს ათულენა წდებმა, არა ერთხელ ჩაეკვირვებულვარ ჩვენს წარსულს და დღემდე ურყევია ჩემი ჩქმენა: ქართველნი ბისათვის ქართველმა ყველაზე მეტა მსხვერპლი გაალო, ყველაზედ მეტად ეწამა. ევროპიდთა ძლიერება კი ქართველნი კულტურა არის.

ვინ მოსთვლის რამდენი მეფე და დღღოფალი:

მათ. მე მოუფე: აქ სხვა სიტყვა უფრო მოხვედრება მათ გულს-მეთქი. წარმოესტქვი ვეცას ორი შიარი: „თამაზ“ და „ბრწყალი“, ვეცასი რომელიც მართლაც შენი „ვაეა“ პოეზიაში ამ სიტყვის მითიური აზრით, ორი ჩემი შიარცი მივაყოლე თან: „ვაეაური“ და „მოწის სკული.“ უნდა ვენახა, რა მოხდა. ცალკეულ თანავის უეგმა გული თუ მაჯა. ცემა გულისა თუ მაჯის არ იყო: არც ბოლშევიკური და არც ფაშისტური, არც დემოკრატიული თუ მონარქისტული. ეს იყო ნამდვილი აჯიყილება მარცვალთა: შენი მარცვალთა, კარდღე-მარცვლები დღეოდენ შინაგანი ცუცხლით, დეოდენ და თანისთან კერძებოდენ: თითქო ღნიოში ბუნდისან გრძივალს, ზეარ კიდევ არ მოშუებულა, იმორგე-

ბოდა. მოვათავე თუ არა წარმოთქმა, ვეგრძენ, რომ შემდეგ, ამტაკებულთან ერთქმინდნი, ენებით და ლტენით უფსკრულებს თანს ვეწლუბოდით, როგორც ნიყო მაზათამშვილის გევაჩუნილი „მეზანი“. ეს გრძივალი, შენი იყავი, კარდღე! ჩემს მხრებს ეხლაც ახსოვთ ეს ფუთენი.

შენი ღნადი, შარავანდით მუშმოსილი, ვებდავ, უკვე მიმალულა. გადვენებ თან ოქროსიტყვას: „მზეგრძელ იყავ, კარდღე!“

მე კი კვლავ ეჩრები მარტოდ ჩემ გულთან. (გაგრძელება იქნება თუ „მან“ კვლავ მიხსულა)

გრიგოლ რობაქიძე

მაისი 1948 წ.

ენენა.

რამდენი კათალიკოს - პატრიარქი, ეპისკოპოსი, მღვდელი, მთავარი, დიაკანი, მონაზონი და მოლოზანი; რამდენი, ერკისთავი, დიდი ფე ვცაგე თავადი და აზნაური; რამდენი გლეხი თუ სხვა მშრომელი; რამდენი ქალი და კაცი, მოსტეკი და ნორჩი. ბავშვი უწყამა ქრისტესათვის! რამდენჯერ აიყარა მთელს ერს, განიხანა ტყედა და ღრედ, არ დამორჩილდა მტერს, არ უღალატა რაგულსა. და ეს ვლტუა მცხოვრებთა; წამება ტყვეთა; ნაცრადა და მტურად ქცევა მთელი ქვეყნისა, გრძელდებოდა საუკუნეებით.

რა ტომის, რა რგულის ხალხი არ მიაწყდა საქართველოს! და ყოველივეს მტერი ბერად უფრო ძლიერი; რაცხვითა და იარაღით; მტერი სასტიკი ქრისტეს რგულსა.

ზარატუშტრას სპარსის ურიცხვი ჯარი არა ერთხელ შეეწყეა საქართველოს, რათა ფსკეიანად აღმოავლენ სახელი ქრისტესი და აღადგონის კულტი ცეცხლისა. გორგასლანი იესოს სახელს საღიღებლად ბაძოლს ველზედ სიკვდილს მიკლბს.

აფგროთავანებული ახალი რგულით. ძლივა-მოსლილ რაბი ვადალენს არა ერთ ძლიერ სახელმწიფოს, შეანგრევს საქართველოს საზღვრებს, ხანგრძლივ დიმიონებს ქართველ ერს და იხმარს ყოველნაირ სიმკაცრეს ისლამის გამარჯვებისათვის.

არა ხანგრძლივ, ხოლო დიდად ბრწყინვალე თაქსუფულების შემდეგ, საქართველოს კვლავ მტრად მოველიჩებთან საშინელი თემურ-ლენგის ბრბოვებ. შივა და შივ; თურქმენები, სელჯუკები და სხვა უფრო წვირილვება მტრები. კვლავ შემდეგ, რუსეთის გაბატონებამდე ჩვენსნი, საქართველოს შეუწყვეტად მტრობის სიე-ქე სპარსეთი, ხოლო ეხლა მღვდელი მებრძოლი ისლამის დიდებისათვის, და, მასთან ერთად. მზე არა ნაკლები ფანატოკობა იმავე ისლამის, ოსმალეთი.

ბიზანტიის დამხობის შემდეგ, ამ მოხლეჩებულ ისლამის წინააღმდეგ, აღმოსავლეთში, ერთად ერთი მებრძოლი ქრისტესათვის, შოლოდ საქართველოა, დამხრება — არსიდან, შოლოდ რომთა პაპის გამამხნევებელი ხნა.

ამ სასაბაჟო ბრძოლიდან, ქართველი გამარჯვებული გამოდის, რადგან ურყევი რგულით და ეროვნულად.

ძალა ისლამისა არ იყო მარტოოდენ მახვილი და ცეცხლი. მას თან ახლდა ბრესტივი ყველგან და ყოველივეს დიდი გამარჯვებისა. მას თან

ახლდა და უმრეტელი-სიმღადრე ოქროთი, თვალ-მარგალიტით, ძვირფასი ქსოვილებით, მშვენიერ ხელოვნების ბურჟესულობით; მას თან ახლდნენ სახელოვანი ბელადნი გამარჯვებული ბრძოლებისა, ნაზირი - ვეზირნი, საჭურისნი, სატრანნი უფრომშვენიერეს ბელადურებზე, თვალთ წაბრეტა უამოსტელნი, ერთი სიტყვით ყოველი, რაც დამაჯობელს მოხმალავდა და შაშის ზარს დასცემდა.

ხოლო უტები იყო სულს ქართველისა, მისთვის წარმეტკე იყო არა ხორციელი ბედნიერება, არამედ ერთგულება ქრისტეს მცნებასადმი და მისთვის წამების მიღება. „წარმავალია ყოველი სიმღიდრე ამა ქვეყნად, ხოლო უღრწენელ და უყედავა მუდნიერება სულსა.“

იესოს ამ ქვეყნად მოსვლამდის და მის მოსვლის შემდეგაც, საქართველო სპარსეთის ვაყენებს ძლიერად ვანიცდა: პოლიტიკურსა და კულტურულს. მაშინდელი სპარსი დიდი კულტურის მატარებელი იყო. მან შექმნა ძლიერი პოლიტიკური ერთეული, მდიდაი პოეზია, ხელოვნება და მუსიკა. მისი პოეზიით, ხელოვნებით და მუსიკით, შემდგომი, ძლივამოსლილ არაბი დიდ ხანს აკეებებოდა. ამ პოეზიის, ხელოვნებისა და მუსიკის პარზონიულმა ჰანგებმა ისპანიაშიც მიამღწეს და იქ, დღემდის, ღრმა ვაყენა დასტოვეს. კულტურულად ძლიერ სპარსს ჰქონდა სიწლიად თვისსაბოგანი და მაღალი ზნეობა-სარწმუნოება: მაზდეანობა.

მაართალია, იმ დროინდელ ქართველ ტომებსაცა ჰქონდით საყეთარი კულტურა, ხელოვნება, სარწმუნოებები და პოლიტიკური სახე, ხოლო, შედარებით სპარსთან, ნაკლებ მდიდარი. ამიტომ, ვაყენა სპარსეთისა საქართველოზე უფრო ძლიერი იყო ვიდრე ქართველთა სპარსზე. ცეცხლის კულტმა ჩვენში ძირი ღრმად ვაიღვა და ვინ იცის, ქართველობა იესოს მომღერებს დროზე რომ არ დასწავებოდა, თუ, დროთა განმავლობაში, იგი სპარსთა მისაში არ ვანიოქეებებოდა; საბედნიეროდ მაცხოვრის სახარება დროზე ბატონდება ჩვენში, და ქართველი ხორციელად და სულიერად მას ეძლევა.

ყოველნი სახე ქართველი ტომებისა, ეხლა სასულიად განსხვავებული სხვა ერთა შორის, საბოლოოდ ჩამოქანდაკება. იესოს მის აძლევს ახალს და უყედავ იდეალს, რომელსაც ქართველი აღრფთოვამებით უმსწირავს თავის სიყოცხლეს და ამით გამარჯვებას მოიპოვებს, იწყება ხანა ქართველთა ეროვნული ისტორიისა.

„ლიდი სახმები პატარა ჩარკოვში“.

წიგნი მეორე

მარიამ, უკანასკნელი დედოფალი საქართველოსი

(ისტორიული მონოგრაფია)

მოწინავეთი გარდაცვლით ამ 150 წლის ქართულ მატინეს ფურცლებს და ერწმუნდებით, რომ ის დიდი და საპატიო როლი, რომელიც საქართველოს ისტორიამ ქართველ ქალს თავიდანვე მიაკუთვნა, ჩვენი სახელმწიფოს მწიფების დროსაც უდირისად არ შესრულებულა. ამ ეპოქით ჩვენ გვინდა შევჩერდეთ მაშინდელ ქართველ ქალის ბრძოლის ყველაზე დრამატულ ეპიზოდზე, რომ სრამდენიმე მიერც ეცოდეთ, — თუ როგორ გამოაჩინა თავისი სახე ამ ქალმა ჩვენი ქვეყნის უდიდესი დანასტდელის დროს; იმ დროს, როცა თორმეტ საუკუნის მანძილზე ღირსეულად ნატარებო გვირგვინი ბაგრატიონთა ემზობიდა და ტალახში ისრებოდა ჩრს ამ გაჭრსებულ ღმწრულების მიერ; გვინდა გავცენოთ, თუ როგორ შეხვდა ქართველი დედოფალი ათასეულ წლების მანძილზე მტკიცეთ შინაბუღის, ყოველ მხრე მოსწავფებულ მტერთა მიერ ვერ და რდევულის სახელმწიფოს. ასე ვერაგულად განადგურებამ; თუ როგორ შეეგება ქართველ ქალს ქართულის ქჩჩისა და ოჯახის დანგრევას იმ „თავანთი სტუმრის“ მიერ, რომელიც ასეთის გულმუხურვალებით იყო მუბატოებული ერისა და ქრისტიანობის გაქასარჩენად.

იმ მცირე ისტორიული მასალის მიხედვითაც, რაიც სტულოად შემთხვევით გადაჩრჩინა ჩრდილოეთის სუსსს, შევავიძლად ჩვენთვის საამყო დასკვნები გამოვიყვანოთ...

თვით ხერეულ შესწავლას ამ მასალებისას იქეთვე მიგვაგონათ, რომ უფლება გვაქვს საქვეყნით განვახადოთ: ასეთი დედები არა თუ ჩვენისთანა პატარა ერის ხანგრძლივ წარსულს გაამაძალოდდენ, არამედ უდიდეს სახელმწიფოთა კულტურულ ერებსაც კი შარვანდღვით შეუმკობდენ მათი ნაციონალურ ბრძოლის მატინეს ფურცლებს.

ამ ღირსეულ ქალებს დასს, რომლებიც მცხებამეტე საუკუნის გარიგრაქსედ საქართველოს დიდებუისათვის და ჩვენი სირცხვილისაგან დახსნისთვის თავგამოდებით იბრძვიან, წინ ორი უკანასკნელი დედოფლები მათქდვიან: სახელდობრ — დიდი ფრეკუს მუღულუ დარჯჯანი, ასული კაცია დადიანისა და მარიამ, მუღულუ უკანასკნელ მეფის, გიორგი XIII, * (ასული ცოცხილისა). აი, ამ ღირსეულ დედოფალთ დენურალ ცოცხილი, (კაცო სახელოვანის ქართლის გვარით და ვადაგვარებულის — გარუსებულის ბუნებით), თავზე გვირგვინს ავლუქს. მა-

*) ჩვენ აქ (პლატონ მოსკოლის თინახხედ) გიორგის „მეცამეტე“ ვინსენებით, თუმცა ნამდვილად ის მეთორმეტე იყო. (იხ. ამაზე მარი ბროსე და აქტები ტ I) ეს შეტდობა იქედან მომდინარეობს, რომ გიორგი XI, ძე ვახტანგ V-ის (შახნავანის) ორჯერ გამეფდა: 1676 წ. და შემდეგ 1703 წ.

ბრძოლის ველზედ გამოდის იგი, ახალი პოზიციონით.

შემდეგწი მღერის ქართველი „მაიათქმსა და შექსტებს“. ხოლო ამ „მაიათქმში და შექსტებში“ ხაზ ვადასული სპარსული „ეროტიკა“ ზომიერდება. გრანობათა დლევის ექსტაზიების მისული ბორცვილი პანგები სპარსთა პოეზიისა და მუსიკისა, მიიღებენ სულიერ ელფერს და ქრისტიანულ გრანობასთან უფრო მეტ ნათესაობას, ვიდრე იგივე „მაიათქმ“ თვით ყოვლად კითხილიკორ ისპანიაში. ამ რიგ „ვაჭრისტიანებს“ ანუ გაქართველებს განიციდის სპარსეთის გავლენა ყველა დარჯჯმა.

არაბი, შამშადის დროშით, შეესევა ძლიერ

სპარსეთს. აჰურამზადა და აპრიმანი ვერ დაცივენ მას; ზარატუსტრის სახსენებელიც კვანპჩრება სპარსეთის მიწა - წყლოდან და იქ დამყარდება ამპატრავანი ისლამი. სპარსი დაქავრავან თავის ძველმეურ ეროვნულ სახეს.

იგივე არაბი, ისლამის იმვე ძღვევამოსილი დროშით, შეანგრევს საქართველოს საზღვრებს, ხანგრძლივ დაიშინავეს მას, აწამებს მცხოვრებთ, მტეზად აქცევს სალოცველ ტაძრებს, ხოლო ვერავითარი საშეალებით ვერ ვასტებს ქართველის სულსა, ვერ შეპოყენის მის რეკულსა და მის ეროვნულ სახეს.

გიორგი კერესელიძე

გრამ ეს დედოფლები თბილისიდან ანანურამდე, ანანურიდან მოხლოვამდე და იქედან კიდევ მეზღვრობის მონასტრამდე ან ბუტბოტუქამდე მანკე გვირგვინისაღის ღირსებით, დაფუძნებულის შერის ძიქებს წაიდრად და მეფურის ზეიანობით მიაბიჯებენ... და აი, ამ თითქმის ერთნახევარ საუკუნის შემდეგაც ისინი საქართველოს ღირსი დედოფლებით რჩებიან და ზრქყინავლე ანდერძით გვევლინებიან.

სხვა და სხვა იერის, სტილისა და მოზომვისა ან დედოფალთა ბრძოლა; დარეჯანი — ფრთხილის, დინჯათი გამჭყვრების, შორით დამიზნების და დაპოლიტიკის გზით მეტბრძოლითა წარმოადგენელია. მართამ დედოფალი კი უფრო ახალგაზრდობის აღტყნებითა ცვეთებზე ვერაფერად მოსულ მტერს და გულში ზანჯალს გაუტარებს. მისმა კეთილშობილებამ ბრძოლის გახანგრძლივებისათვის მტერს მოთმინება, არ იცის...

ის კლამარება და სწერის დენ. ცოცხანოვ გაბუდვით, ზოახეთა ნაკლების დაფარვით... ახლად დაქვრებულს, ჯერ კიდევ ყოფლის შემქმნელ და მხრამებელ დიდოფალს რუსის ან გარსეხულ ფრანგულ დენქალსა კოვალენსკებმა და ენორიანებმა ჯერ კიდევ ვერ ასწავლეს სხვა უნა...

მან იცის, რომ მართებს: ძველთაგანვე, საკეთარ მადელ ოჯახიდან და უფრო კი ერეკლეს სახლიდან შეთვისებულის ზეიანობითა და დარბასლობით თავის დაქერა, მაგრამ რხ ჳმნას, რომ სხვაფერე მის ალად და უშუალო ბუნებას არ შეუძლია, რომ მისი სიამავე „დიპლომატიამ“ ვერ მოქჳნა...

გა

საქართველოს უკანასკნელ დედოფლის გზათვიდანვე ტრადიციული გამოდგა. საუკრელ სამშობლოს დიდოფის ტკივილებს ზედ მისი პირადი ცხოვრების წამება და მარტვილობა დაერთო, ამ ტრაგედიის სიმასფრეს ადვილად წარმოედგინებთ თუნდაც მარტო იმ ფაქტოდან, რომ მარამამა, რომელმაც ხანგრძლივად — (69 წელთა მანძილზე) — საქართველოს უკანასკნელი დედოფლის სახელი ატარა, ნამდვილად მხოლოდ 2½ წელი იდედოფლა... მშენიერის ასულს ციციშვილისას, ჯერ კიდევ სულ ახალგაზრდას, — 14 წლისას — ჯვარი დასწერეს საქართველოს ტახტის მემკვიდრეზე; მაგრამ 16 წელთა განვლო, ვიდრე მას დედოფლის გვირგვინის დადგმა იქონის; და შემდეგ ხომ სულ მოკლე დროითაც არ

დასკალდა მას ეს დედოფლობა: მრისხანე მედმა თითქმის ნახევარი საუკუნე ექსპორიაში დააყოფინა ტანჯულ მარიაშა. გვიანსწოთ ეს თითქმის დაუჯერებელი დატეხი მისი ცხოვრების ეკლან გზისა:

ეს სულ ნორჩი და უმშვენიერესი რბალი დიდებულ მეფე ერეკლესი, როგორც ესათქვით, 16 წელიწადი უცლის დედოფლობას, ორ ნახევარ წელთ ატარებს გვირგვინს და 48 წელი დასტრისთ თავის დაკარგულ სამშობლოს და დედოფლობას...

მაგრამ თვით ის ოროდვე წელიც დედოფლობისა მეტათ რთული და მიძიმე გამოდგა მხრამისთვის.

ხოლო უფრო მიძიმე უნდა ყოფილიყო ამ ახალგაზრდა და ჯერ გამოუცდელ რძალსათვის იმ ქალის და დედოფლის მცველა, რომელიც ორაკლი მეფეს ბაგრატიონების და სამეფო ოჯახის ზურჯად მიანდა...

აქ ჩვენ ირაკლის რბალს ქეთევანზე, ბატონიშვილ ვიორგის პირველ მეუღლეზე, მოვახსენებთ.

ვიორგი მეფის ეს პირველი მეუღლე, ქიზიყის მოუჩაყის პაპუნას ანდრონიკაშვილის ასული ქეთევანი ვახლათ: ქალი ფრიად დარბასიელი, მკურანი, მამაკი და სამშობლოს და მეფის ერთგული; საქმარისია მარტო ორი საინტერესო მაგალითის გახსენება ამ ღირსი ქალის ცხოვრებიდან, რასაც მამონდელი შემატანებები ვადმოგვცემენ, რომ მართლაც ჩაქსენდით დიდებულ ირაკლის მწვევე სუტეებს ამ ქალის ვარდაცვალებისას რომ აღმოხდა: „ახლა კი დიდუბა ჩემი ოჯახი!“^{*)} ეს ეპიზოდები აღნიშნული აქვთ ისტორიკოსთ: პლ. იოსენიანს და დავით ბატონიშვილს.

პირველ ეპიზოდზე, რომლითაც მეფის რბალის ვასილდარი მამაკობა, სიძნებე და გამჭვიახობა შელენადება, ისტორიკოსი დავით ბატონიშვილი^{**)} (უფროსი ძე ქეთევანისა) შემდეგს გვაუწყებს: „ხოლო ეშმა ამსვე ქართლთ მინა-

*) იხ. აღ. ორბელიანის წერილები მეფე ერეკლეს ზანაზე. „საისტორიო მასალები“, გამოცემა ს. კაკაბაძისა.

**) ეს შემთხვევა, რომელიც მეფის რბალის ვასილდარი თვისებებს ამჟღავნებს, რამაც მეფე ერეკლე აშრიგათ აღაფრთოვანა რამდენიმე წყაროებშია ვადმოცემული (მაგ. მარკ პრისტის: «Histoire moderne de la Georgie» II ნაწ. გვ. 246,

ვალს ქიზიყის მოურავის ასულს, მეფის რხალს ქეთევანს, მეუღლესა პარპოზის, მეფის ძის გიორგისა, დაუხდენ ლენი ღირსის კარს ვიდრე ხუთასამდე, და მეფის რხალს ქეთევანს არა ჰყვანდა თანა უმეტეს სამსახურს მხედრობანი. მორიგეთ წოდებული, რომელნიცა თანა გამჟღად ახდენენ მას, და არცა ვინ ჰყვა თვისთანა მუცენური ბრძოლისა მამონ თვით იქნა თავი მხედრობისა თვისისა, და ვანამხნო ივინი, ეწყო და იძლიერენ ლენი და მოსწყეტენს მრავალნი ლეკნი. ასცნა რა მეფემან არაქლიმ ესე ვითარი სიმნე სძლესა თვისისა, მხარული იქნა ფრიად, და შეეყვანა ტფილისს დიდისა დიდბრთა და ზარბაზანთა სროლოთა. ხოლო დამესა მას ყოველსა ქალაქსა იყო ჩირაღოვანი⁹⁾.

მეორე შემთხვევით ქეთევანმა უღიღესი ერადგულმა გამოიჩინა სამეფო სახლისადმი, რაცა მან ერეკლეს იმ შეთქმულებას ამხავი აღუწვა, რომელნიცა თვითონ მისი საყვარელი მამა რევაზი ერია. ამ ნაბიჯით მან სამშობლოს და ტახტს დიდი ხიფათი ააწოდა და ქვეყნის უფლებულს ქალის სახელწოდება მიიღო დიდებულ მეფისაგან. (იხ. ამაზე დაწვრილებით ზ. თბილისის: „მეფე ერეკლეს დროის ცოცხტა ამბები“¹⁰⁾).

თუ, ამ შესანიშნავ ქეთევანის ადგილი უნდა დაეჭირა თუ, გიორგი ცოცხელის 14 წლის ასულს, მარიამს... მისი მორჩი მხრებრძოლის ეს უმძიმესი და საბატო მოვალეობა ერეკლეს რძლისა მართლაც სამ გზით ძნელი უნდა ყოფილიყო...

მაგრამ ქართველთა სამეფო სახლი ხომ უმადლესა და უტოლმზობილესი სკოლაც იყო ასეთ გამოუდელ ასტროსათვის: მათ აქ ამ სარძლიოთ ამზადდებდნენ¹¹⁾ ანუ, ვით მეფის რძლებს, წყვრთნიდენ: სამეფო ოჯახის ჩვეულებებს უნერგავდენ გამღელვები და სსახლესთან დაახლო-

ვებული პირები. განსაკუთრებით ხომ ერეკლე მეფის ოჯახში იყო ასეთი ტრადიცია განმტკიცებული და ახალგაზრდა რძალს მეფისას, რა თქმა უნდა, საუკეთესო გამღელვები ვარს ესევეოდნენ და საქართველოს მომავალ დღეოვალს ზრუნენს და სიყვარულს არ აკლებდენ. მაგრამ არა ნაკლებ მძიმე უნდა ყოფილიყო ამ ჯერს რელიად გაუფურჩქნელ ასტროსათვის მოვალეობა, როგორც უსალოესი მესაიადემოვლი, მეგობრისა და მეუღლესი უკვე 36 წლის ვაკაცის, მხნე ბატონიშვილისა...

მაშინდელი ვითარება საქართველოსი და სამეფოსი განსაკუთრებულ რთულ პირობებში იწყებდა სრბოლვას: „ჩრთლოეთიდან მოწოლოლი ახალი ტალდა ძლიერად ეხეტებოდა, ტრადიციულ გზებს ძველ გურჯისტანისას აღმოსავლეთის სტოლის ბრძოლას და დამლაშატრა პოლიტიკაში დიდის ხნით გაწვრთნილი რომ იყო: ინტერესთა და ორიენტაციათა ქსელის ჩუმი მოკვა საშეყაროზე გამოდიოდა. იწყებოდა დიდი შეთქმულება საქართველოს მაღლობების დასაბატონებლად მსოფლიო შაჰა-გზაზე გამოსასვლელად. ამ ჩუმი მოშობის ქაელები ერეკლეს სსახლემდის აღწევდენ.“

ბატონიშვილი გიორგი, დღათ გაწვრთნილი და დარბაზელი, ხომ არავად ერეკლედა სამეფო სახლის ორგვლოვ აეტხელ ინტრიგებში, იმ ხანად რომ რუს-სპარსულ-ოსმალური განხრები და ინტრიგებთა ამოძავედებდენ: მაგრამ 14 წლის მშვენიერი და ჰეროვან მარიამსათვის ადგილი არ იქნებოდა ამ რთულ ყოფანს მომწყვედელ ბატონიშვილსათვის და მომავალ მეფისათვის უღლის გაწევა... ამას დაემატეთ ის მძიმე ტვირთი ოჯახურ მოვალეობას, დედობის გაწევისა იმ 9 შვილისათვის, მას რომ დახდენ ბატონიშვილ გიორგის ოჯახში.¹²⁾

⁹⁾ იხ. „მასალები საქართველოს ისტორიისთვის“ დავით ბატონიშვილისა, გვ. 23.

¹⁰⁾ „საისტორიო მასალები“, გამოცემა სარკაბადისა.

¹¹⁾ გაეხსენოთ ალ. ბატონიშვილისათვის მეუღლეთ განზრახული ყაზარდოს თავადის მსოვსტოვის ასულს მოყვანა ერეკლეს ოჯახში: აქ ეს მშვენიერი ქალწული იწვრთნებოდა და ერეკლეოდა სსახლს მაღალ ეტიკეტს, ზნე-ჩვეულებას და წესებს; ის ქრისტიანულ რჯულს მოაქციენს და სახელად ნინო უწოდეს.

მაგრამ დაეწყეთ თავიდან და გაეხსენოთ ჯერ მარიამის რძლით მოყვანის ამბებო. პლ. ოსტოლიანი ასე მოგვითხრობს ამ დაქორწინებაზე: „1782 წელსა გიორგის ძემან შერთო ცოლად ციციშვილს მთარგის ქალი 14 წლისა მარიამ, მშვენიერქცხითა ქალთა შორის ბრწყინვალე“... ეს მხიდა ფრად მოკლე ხანში, ქეთევანის

^{*} ქეთევანის ხელში გიორგის ჰყვანდენ ვაქნი: დავით, იოანე, ბაგრატ და თეიმურაზ; ხოლო ქალნი: ბარბარე, სოფიო, ნინო, როფსიმე და ვაიანე.

უფროვოდ დაკარგვის შემდეგ. (მეუღლე გიორგისა ქეთევანი, ბატონიშვილ თეიმურაზის ძეობაზე გარდაიცვალა 3 ივნისს იმავე 1782 წელს, ე. ი. 40 დღით ადრე).

გიორგის ზრახავდენ აბოთბენი და შორეულნი, რომ მან ღირსეულად ვერ გამოვიღოვა პირველი ცოლი, დედა ცხრა შვილითა, ჩხმელასე ნათელი კელი დატოვებინა აზაკლის სასახლეში.

ბატონიშვილი ალ. ორბელიანი ამ ქორწინების დაქარბვის ამბებს ცოტა სხვანაირადაც ხსნის: როგორც ვიცით, ერეკლეს წინააღმდეგ რამოდენიმე შეთქმულებას ჰქონდა ადგილი და ამ შეთქმულების ერთ-ერთი წევრი იყო გიორგი ციციშვილი, მამა მარიამისა, „გიორგი ხათად“ წოდებული. ამ დღლატისათვის ის ერეკლე მეფე უტრუბის დაცუითი დასჯა; ამის შემდეგ, რა თქმა უნდა, ხათა გიორგი, უფრო აღიდა მტერს გახდებოდა ერეკლესი და მომხრე გიორგის დაქარბებით გაეძევნას.

ასევე მტერი იყო სამეფო სახლისა, როგორც ვიცით, ქაზეის მოურავი რევას ანდრონიკაშვილი (ძმა ქეთევანისა). რომლის შეთქმულება ერეკლეს წინააღმდეგ გიორგის პირველმა ცოლმა — ქეთევანმა — შეესა გაუმეღვანა და იმ ხანად სახელმწიფო დიდს ზიფას გადაარჩინა.

ა. ამიტომ ჩაერგენ საქმეში შეთქმულებანი: რევას ანდრონიკაშვილი, გიორგი ციციშვილი და შერთის სასწრაფოთი შემკვლარე გიორგის მარიამი, რათა ამით წინააღმდეგობანი სასახლეში განეძლიერებინათ*. ეტყობა ბატონიშვილი გიორგი, სიყვარულმა „მშვენიერებით ბრწყინვალე“ ასულსადმი ამდენად ვაიტაცა, რომ მან სასახლის წესი დაივიწყა, საყვარელ ქეთევანის ხსოვნასაც უღალატა და მისი გარდაცვალებიდან 40 დღის თავზე მარიამზე ჯვარი დაიწერა...

პლ. იოსელიანი, ასე განაგრძობს თავის თხრობას: „ჯვარის წერა იყო შემდგომად 40 დღისა და ამისთვის დიდათ ზრახავდენ მეფის ძესა ერეთისა და მურტებისა და აჭქარებისათვის, ყოველგნით ჰგობდენ უგრძობლობისათვის, რომელ დაკარგა ცოლი პირველი მხნე, გონიერი და და მტოვებული ძეთა და ასულთა და არა იკლოვა საქაოლდ**“).

*) იხ. ალ. ორბელიანის წერილები ერეკლეს ოჯახზე, გამოცემა ს. კეკელიძისა.
 **) იხ. პლ. იოსელიანი, გვ. 12.

მაგრამ განვლეს ახალგაზრდა მარიამისათვის ამ მძიმე თვეებმაც და ისიც ნელ-ნელა შეკრბ მეფის ზეივანდა წრეში, ესხარა ერეკლეს სახლის მადლსა და თავი შეიფარა მისს კალთას...

შემკვიდრის ასე ჩქარა დაქორწინებით გამოწვეული ყრული უცნობელებისა პირველად თვითონ დიდმა ირაკლემ გასტება: „დღესა შესამება“, გვაუწყებს იგი ისტორიკოსი პ. იოსელიანი, „შემდგომად შერთვისა მეფისა ძისად მარიამ გიორგი ციციშვილის ქვლისა, წარვანა მეფე ირაკლი და ნახა რძალი, თვისი საქმე მშვენიერებითა... მეფემან მიართვა პირის სასახლად ხატი ღეთის მშობლისა, ამბარჯა ძეოვფსო, თელბითა, მარგალიტითა და იავუნდვითა მორთული, რომელცა ფსაზბა იტყვიან ას თეზანთა, ქარხანა ზეთის სახელული მტკერის ხიდის ვაღმა... ასეთივე სიყვარული დაუსაქუქებია მშვენიერი რძალი თვით დედოფალ დარჯვანსაც: „მეფისა მუნ ყოფნისა“, განაგრძობს ავტორი. „მოზარხანდა დღენიაცეალი და დელო ფალი დაარჯან, და ამანცა პირის სასახლად უნობს რძალსა თვისსა მეწყვი იჭრისა და გულსაკელი ამბარჯა, საყვბე მძიმისა ფარისა, შალი ნდოეთა, ქრალილსანი 70 მარგალიტისა ახმელი და 30 იავუნდისა თელით“). ახალგაზრდა რძალს მეფესას, რომელსაც შეუფერი ტორწინება და მოხვეალ დედოფლის მეფეთრი ზეივი მოაკლდა, თითქმის სახაცლოდ რიგრიგობით ეახლენ წარჩინებულნი და მოლოცვები და საუტუქებო მიართვნა...

როგორც აღენიშნეთ, შემკვიდრის ქორწინების სისადაეუს თვისი მიზეზი ჰქონდა: ქეთევანზე ჯერ კიდევ ზემო ვლოცეს გამო ახალ რძალის მოყვანაც უნდა შინაურულად ჩაეტარებინათ: „არა გამოჩენილი ქორწილი მეფის ძისა მოითხოვდა, რათა არა გამოჩენილადაცა ყოფილყო მღება სასახლესა წინა ახალისა რძალისა; ამისთვის თავისუფლად მოეიდნოდენ და წარსდგებოდენ სასახლისა კაცნი, თავადნი და აზნაურნი და თვით კათალიკოსი და სამღვდლონი ტფოლისელნი, დროთა ამით თბილელი თასანსი მოეცა და მიართვა მუხობათა თვისსა დედოფალსა ხატი ღეთის მშობლისა ვეცხვლით მოქსოვილი, დაუჯდომელი, დამეჭვილი ქახისრო მეფისა დროსა 1709 წ. თბილისს: დალოცა და ატურბინა

*) იხ. პლ. იოსელიანი: „ცნობრება მეფე გიორგი XIII“ გვ. 79 — 80.

იგი პაქალისისა გარდებითა მუნვე სახლსა^{o)}.

სამეფო კარისა და თვით დედოფლის მალაქ კულტურისნობას, სხვათა შორის, მოწმობენ ეს იშვიათი წიგნები, რომელთაც საჩუქრად მიუღწენიათ მარიამისათვის. ეს წიგნები მუდმივ-თანამგზავრნი გამზადარნ დედოფლისა... ერთ-ერთი ამ იშვიათი წიგნთაგანი („ადუჯდომელი“) დედოფლის თავისი გადასახლების რამოდენიმე ათწლეულ წელთა შემდეგ (1835 წ.), მოსკოვში უჩვენებია პლ. იოსელიანსთვის. დედოფლის იშვიათი სიყვარულს ქართულ წიგნებისა და სეერათოდ მწერლობისადმი, ზის შესახებ ქვევით ცალკე გვეჩვენება ლაპარაკი, ეს სინამდვილეც მჭერბეჭეველურად აღსატურებს. პლ. იოსელიანის შრომაშივე, ცოტა ქვევით ვკითხულობთ: „ისაც კანდეაკან სიონისა, ვაცმა მრავლობთა საცლქაითთა წიგნთა და გულნათა აღმწერულმან მიასაუვა თავისვან დაწერილი მშვენიერად ხეცურად დაუჯდომელი, და პაქალისი დეთთა დედისა... მხატვრობები მცნ მშვენიერად ნახატი ოქროსა და ვერცხლისა ვარაყიფე განახარყინებდენ თვით წიგნსა სალოცავად მეფის რძლისათვის მოზადებულსა“^{o)}... სინამდვილე ამისა თვით დედოფლისაც უსაფე-რისა შეწერულბანი მიუძღვინა ეკლქეისათვის: „მაშინ შესწილსა თვით დედოფალმან „სიონისა ეკლქისასა“, განაგრძობს პლ. იოსელიანი, „მარბმამდეშემო, რომელსაცა აქენდა შთასმული სამი დიდი აღმასი გარემო გამოყვეთილისა მაცხოვრისა ხატისა...“

ეს ხატი, როგორც პლ. იოსელიანი გვიმოწმებს დაკარგულა ტფილისის დარბევის დროს აღამაზმად ხანის შემოტრისა 12 ენკენისთვეს 1795 წ... როცა სასახლის, მისა წყერების, ეკლქისა — მონასტრების და კერძო ოჯახობის სიმდიდრე და განძეულობა ასე უწყალობ განამდგურს ეკრავმა მტერმა.

როგორც ავღნიშნეთ, ქორწინების დამქარებით

^{o)} იქვე გვ. 80.

^{o)} ეს წიგნი ასეთის წარწერით მიუღწენია მარიამისათვის მისი გადასწერის და მხატვრობით გამამშვენებელს: „მე ისაც ხეცესმან სიონისა; მიუძახვი წიგნი ესე მეფის რძლისა მარიამისა; მიუღწესა პირშობისა მეფის ძისა გიორგისა; დიერბანი მშველობაში მოახმაროს. ძ. პ. ს. (ქორნიკონსა) 1783 წ.“ (იხ. პლ. იოსელიანის „სტოკერმა მეფე გიორგი XIII. გვ. 80.)

გამოწვეული პირველი ხნის ტერზრულბა, ურეკლედარეგანის მეფურ მფარცელობის ქვეშ, მალე დეიწებულ იქნა და მარიამ მეფის რძლის შესახებრი პატრივი არ მოაქლებია...

შეიძლება თქვას, რომ ეს იყო უფრო მეტის მშვენებით და ლაიობით სავსე წლები მარიამისა, ეძღრე მისი დედოფლობის მოკლე და მჭუნეარე დრო... ეს ის წლებია ირაკლის რძალს ყველანათესა თავს რომ ევლებოდენ ამ დროს მას მუდამ ვარს ერთკა მშვენიერ ასულთა გუნდი... ვაიისენით ერთი მიმატიება, რომელიც მარიამის პატრივს-ცემლად გამაზთა ერეკლეს ქალმა, ნიჭიერმა პორტემა ქეთევანმა; როგორც ვიცით, ეს ქეთევანის იყო მსუღერე ზეიად და მამაც მუხრანისათვის. იგივე პლ. იოსელიანი მოგვითხრობს ამ ნაღიზზე: „მეფის ასულმან ქეთევანმა მიმატიება მუხრანსა რძალი თვისა მარიამ. მიღებული დიდისა პატრივითა და თექქმპეტითა ქალითა დიდთა ვეპრათავად, დანგდროდა, ვითარცა მათ, აგრეთვე მეფის ძესა გიორგისა“...

ამ ამხის მოთხრობის ნინო გურამიშვილისას, რომელიც თვით დასწრებია ამ დიდ ზეიმს, უამზნია პლ. იოსელიანისათვის ეს და თან დაუსახელებია „შვიდნი ქალნი საჩუნად შორთონი, მშვენიერებითა მმარწინავნი, ტკილად მოუზარნი, საიტირად მოკვეცილი. ესენი იყვნენ: პაეტა ციციშვილის ქალი სოფია, თუმანიშვილის ცოლი ქეთევან, დიდათ კველცი, მაყაშვილის ქალი ნინო... თინათინ ქალი ამილახვრისა ამირინდლისა ვასათხოვარი და დედა მისი თამარ მშვენიერი და მეფეთა ალერსი, ელენე დაი მონიე თინათინისა, ცოლი — დავით აბაშიძისა, ბარბარე ყაფლანიშვილი, ელისაბედ ბარათაშვილის ცოლი, სიტყვა მარჯვე, მოხუშარი და ზმათა მთქმელი შესაქცევად მრავალთა.“^{o)}

ქეშპირტად, მშვენიერება რამ სანახავი ჩქმბობდა ეს ბრწყინვალე ქალითა გუნდი, რომელიც ზომილად ვარს ენჯია, ეკველუცებოდა და ართობდა, მათში ყველაზე უფრო მშვენიერსა — მარიამს; ავი გვიმოწმებს ისტორიკოსი, რომ ეს თვით იყო „მშვენიერებითა ქალთა შორის ბრწყინვალე“.

და მომავალ დედოფალს ეს ქალები ართობდენ ლხინით, ცუკვა-თამაშით, სიმღერით, ლექებით და შაირებით. (და თვით მასპინძელი, ქეთევანი ხომ ცნობილი პოეტი და მოზიარე ქალი იყო იმ დროში).

^{o)} იხ. პლატონ იოსელიანი, გვ. 74 — 75.

ადამიანის ჯანმრთელობის საკითხი

ვინ არის ისეთი ამ ქვეყნად, რომ დღევანდელ-დღისა და ამასთან ერთად ჯანის სიმრთელეს არ ნატობდეს? თამამად შეიძლება ვთქვათ, რომ ყველა, და ამათ რიცხვში მტკანდრე ქართველები უნდა ვთვლიდეთ, რადგანაც არაფერს ისე ზო-რად და თითქმის აუცილებლად ეს არ ავიწყდება, როგორც ქართველ ადამიანს, განა შეიძლება საღმრთო და ოღესმე ქართველმა ადამიანმა, რაც უნდა მცირედი იყოს დამსწრეთა რიცხვი, ჩემად და სახელის დაურქვევლად დალოს ღვინო და სხვადასე უყუროს ასეთი ჩემი დალევა, როგორც არა ქართველებმა იციან? ჩანს, აკვირვებია არა-სოდეს, სტუმრის მიღება, მასთან სუფრაზე ყო-ფნა და ღვინის დალევა, განა შეიძლება წარმო-ვიღებინოთ ისე, რომ მისი და ყველა „სადლე-გრძელო“ არ იქნეს შესძლო? ყოველად შეუძლე-ბელია! ეს არის ქართველი ადამიანის ნამდვილი თანაშობილი თვისება და ხასიათი. მისი სულერი მთხოვნველობა საშვილი - შვილოდ საუკუნეო-ბით გადმოცემული. უამისოდ ქართველია წა-ჩმოდგენაც — კი შეუძლებელია. ხოლო ვინც მხოლოდ მოჭაჩოვებებს და უყვე ვადაგაგა-ბულია, მათ შესახებ ზომ არც იფარება ეს სტრა-ქიები. ქართველი ადამიანი მოსაკვებლად სო-ცოცხლის დასასრულამდე ზომ ამის მისდევს, სულ ამის განმეორებაშია! მაგრამ არასოდეს თა-ვის ჯანმრთელობაზე არა ზრუნავს. სანამ არ გა-უტორდება და ან სიციხის მომატება, ან ტყვილი-ან რამე დაზიანება არ აძებლებს გაახსენდეს მო-

უარის თავს და ამისთვის ეტყობს მამართლის და მო-სი დახმარებით თავი მოაჩინოს. ეს ზრუნვა თა-ვლებზე ტყვილებზე მოწოდებისთანავე და სა-ნამ ახალი განსაცდელი არ მიადგება. მანადლე არაფერს არ ჰფიქრობს თავის ჯანმრთელობის და-ცვის, არაფერს ისე უყურადღებოდ არ ეკიდება ადამიანი, როგორც თავის სხეულს და ჯანს. თა-ნაც ავიწყდება ყველას, რომ ადამიანის სხეული ისეთი რთული მანქანაა, რომელმაც ვერ შე-ედრება ვერაუთარი ამ ქვეყნის რეალობებზე; თავისი მრავალფეროვნებით და განსაკუთრებუ-ლი რთული მანქანაა. ამ ჩვენს მანქანას მო-ველაც კარგი უნდა. ეხლანდელი ადამიანი თავის ავტომობილს უფრო უყურადღებოთ ექცევა, ვიდრე თავის თავს. ავტომობილს რომ რამე მიზნებს შეატყობს, მაშინვე მკოვნივ კაცს მამართლეს შე-საყვებლად. დროსაც არა ჰკარგავს, რომ შე-მწეული ნაკლი აიკვირნოს და პატარა ზიანი დიდ დაზარალებულს არ გადააქციოს. უფრო იმ ვარა-უდით, რომ მანქანა საჭირო ჩამ არს და სიყვა-რტლეს უფლის მას. ამდევ დროს უფრო ძვი-რფასს მანქანას, ბევრად უფრო მწმეულოვანს და საყურადღებოს — თავის სხეულს, რომელსაც არც გამოსაცვლელი ნაწილები აქვს და ვერც ვერაფერს გადაუქვებებს. ადამიანი დიდ ხანს უყუ-რადღებოთ სტოვებს. ამასობაში იგი ადვილად გადაღობს იმ სასლავარს, რის ატანაც სახეულისა-თვის. შეუძლებელია და არეული მუშაობის შე-

ეტყობა — მეფის ოქმი და დიდ ბუნებრივად გარბობდა აქ თავს, რის გამო თავისი სტუმრობა მის გაუხანგრძობლებზე: „ათი დღე დაეყვან მუნ“ გულისხმობს ისტორიკოსი, „კარგებითა იყო საყუ-ტობისაჲსა გარემოში, 300 კაცი შექურდილი აღადგენ სტუმრობა... წყვეტება ესე იყო 8 რი-ცხისა თითუდა ამას ენკენისთვის, რომლისაცა არს დღესასწაული წილენისა ტაძრისა, აღწენე-ბულისა დეიანსმობლისა შობისა სახეზედ: დამატება თვით წილენელმან, ჰქმნა სახელოვან-ნი სტუმრობა და მენდგან, კურთხევისა მღვდელ — მთავრისა ამბროსისა, წაჩვიდნ მტებითისა გზით ქვემო აგებალს და მივიდნენ მეფის ძე გიორგი და მუელულ მისი მარამ, ქა-ლნი და კაცნი-მზღებულნი მათი და ისადგურეს მუნ 4 დღე და აქა მასპინძლობდა მათ ზაალ გურამიშვილი“...

სხანს, რომ მეფის ბძლიანთის და მოზაველ დედოფლისათვის სამეფოს დიდ ქორწინების სა-მაგუროდ ასეთი შესანიშნავი წვეულებანიად მებრ: გაუმანათით სხვა და სხვა ადგილის მარი-ამის და გიორგის საყვარულ პირთა და მზღებუ-ლთა თანდასწრებით... ვინ იცის, რამდენჯერ ტეხილად მოვიგონებდა ამ სანეტარო დღეებს, ქა-რთულ მდიდარ სუფრის მიდღს, პურითვან ჩო-კვას მშვენიერ ასულთა, მის და გიორგი ბატო-ნიშვილისადმი მიძღვნის: „ღმერთო გვიცო-ცხლე მევედემოდღისისა გუფუნს, ბულგარო-დის მონასტერში პყრობილი, განგვირგონებუ-ლი, სამშობლოს, ტახტის და მეფის დამცავი გე-პირამ დედოფალი...“

(გაგრძელება იქნება)

თამარ და აკაკი პაპავა.

მდე იწყება სრული დაადგება, ხშირად ძალიან ძნელი მოსაჩენი და ადამიანის საბოლოოდ დამასუსტებელი...

უხლანდელ განათლებულ ადამიანს ძალიან ბევრი რამ აქვს შეძენილი სხვა - და - სხვა მეცნიერებას დაჩაგბიდან, მაგრამ საშუალებად საუკეთესო ნაწილზედ აღზრდილ პირების გარდა არა-ეინ არ აქცევს თავის ჯანმრთელობის მხარეს საკმარის ყურადღებას და არც მაინცა საჭიროდ რამე იცოდეს ავადმყოფობის გარეშე, ისიც დროებით ვიდრე ლოცნიდეს ადგებოდეს. ასეთი დაუდევრობის და უყურადღებობის გამო ხშირად მოხუცებულობამდე უძლეურდება ადამიანი და მოხუცებაც უფრო ადრე იწყება ხოლმე. ვიდრე ეს უნდა ზღვრიდეს ბუნებრივად და ჩვეულებრივ პირობებში. ეს თავისთავის მოუვლელობის შედეგი თავიდანვე დაჰყვა ჩვენს კაცობას, - ომას და უკვე საშუალო საუკუნეებში შეუდგენ რთული წამლის გამოყენებას, რომ მოხუცის გაახალგაზრდავება ყოფილიყო შესაძლებელი. შეიძლება დიდ ხანს მოეძინნენ ხანჭალობის უებარი წამლის, ელექტრისა გამოყენებით. არავის არ უნდოდა ადრე მოხუცება და ყველას ენატრებოდა როგორმე მოხუცება შეეჩერებია და ახალგაზრდობა ხელახლად დებუნებოდა. ვის არ ახსოვს, რომ დიდებულმა მწერალმა გოტტემ ამ სახეულეების სამებნელს ემშაუცეო დახმარა. ვისთვისაც ფაუსტს თავისი მღელ უნდა მიეყენა. ასე რომ დიდის ხნიდან ძალიან სანატრულ რამედ მიიჩნა და მიჩნია კაცობრიობას ეს დღეგრძელობისა და ხანგრძლიობის საკითხი. მართალია ძველად ციყვრონი ამბობდა: „მოხუცებულობის დასაწუნებელი არაფერი მაქვსო“ — მაგრამ ბევრი მარცხ კმაყოფილებით არ იტანდა და არ იტანს ამ დამაბუნებელ ხანს, - ომელსაც ხშირად ბევრი უსიამოვნებაც დაჰყვება ხოლმე. — რამდენადაც ახალგაზრდობა საიმოვნებით გაუტარებია ადამიანს, მით უფრო სამამოლ და დამატკობლად ურჩება მას მოხუცებულობის უტყურებლობა და მისი სხვა ნაკლი.

ამ ნიადაგზე გაიშრათა სხვა და სხვა ქვეყნებში მთელი რაგვი საექიმო მუშაობის და კვლევაძიების, ერთის მხრით მოხუცებულობის შეგვიანებას და მეორეს მხრით უკვე შემოსწრებული მოხუცებულობის გაადვილების ხელის შესაწყობად. ჩაეყარა საფუძველი ამ ახალი დარგის მუშაობას წარსული საუკუნის მესამეოც წლებში შემდეგ.

ამ დარგის სხვა - და - სხვა მუშაობა იმდენად

რთულია და საყურადღებო, რომ ამ წერილის ფარგლებში ძველად შეიძლება ყველაფრის მოთავსება. ამიტომაც უნდა შეეხებოთ მხოლოდ უთავრებს და საყურადღებოს. რადგანაც წელს გაზაფხულულ სექტემბო ყურარლების საშუალებით გვეუწყა, რომ იენისის თვეში იმართებოდა პირველი დღეგრძელობის საექიმო კონგრესი, მაშინვე ვანიჭრახებ უთვოდ დაეწრებოდი ასეთ საველოსმო კონგრესს და გამეგო ყველაფერს, რაც რომ ამ საგანს ასე თუ ისე შეეხებოდა. ამიტომაც წინ - და - წინვე ჩაეწერე დასასრულებლად.

ამასობაში გავიგე ამ ქუჩრალის მესვეურისაგან, რომელმაც წინადადება მომცა რამე წერილის მიწოდებასა, რომ ეს საგანი ბევრისათვის საყურადღებო და საველისსმო იქნებოდა. ასეთი წინადადება სიმოვნებით მივიღე და დავიკისრე ამ საკითხის გაშუქება ჩვენიანებისათვის.

წარსულ საუკუნეში ძალიან დაწინაურდა მეცნიერული გამოკვლევა ადამიანის სხეულის შესახებ და მრავალი საიდუმლოება იყო მიგნებული და აღნიღრა. სხვათა შორის ცნობილი კლოდ ბერნარის გამოკვლევამ საფრანგეთში დიდი სამსახური გაუწია კაცობრიობას და გამოაშკარადა მრავალმნიშვნელოვანი მუშაობა სხეულის სხვა და სხვა ორგანოების. მასმა აღმოჩენამ და შექმნილმა მომართულებამ შედეგში დააჩადა ახალი ზოგიერთი გარკველების განსაჯიფორბულ მუშაობას, რასაც დიდი მნიშვნელობა აქვს სხეულის კეთილ-დღეობისა და საერთოდ ჯანმრთელობისათვის. შემდეგში ბევრად უფრო გვიან თან-და-თან გამოიკცა, რომ ამ გირკვლების მოქმედება ძალიან მნიშვნელოვანია ადამიანის სხეულისათვის. ამ გირკვლების მუშაობა და მათგან გამონადენი სითხე ერთიგის სხეულის სისხლის სადენ მიღების საშუალებით და ამიტომაც დაერქვა ამ გირკვლების შინაგანი მომტკეუნის გირკვლები. რადგან მათი გამონადენი ერთიგის თვით სხეულს. გარეთ გამოუსვლელად. ეს გირკვლები შედეგია: სისქესო, ქალისა და კაცის ჯ., თორქელის ზემო ჯ., ჩყვის ჯ. ანუ თირკოილი და ჩიყვის ზემო ჯ. (პარათირკოილი), პარათიზო (თავის ტვინში მდებარე), რომლებს მუშაობის შესახებ არაფერი იცოდნენ წინად და რამელოც ენლა მეტად დიდი-მნიშვნელოვანად და თითქმის ყველაზედ უფრო მთავარ გირკვლად ითვლება: სტომაქის ქვეშ მდებარე ჯირკვლიც, რომელსაც პანკრეასს ეძახიან, დიდ მნიშვნელოვანია, თვით კლოდ ბენარსავე შესანიშნავ-

გამოკვლევით დადასტურებელი და რომლის დაკლებული მუშაობაც იწვევს შაქრის ავადმყოფობას. არის აგრეთვე სხვა რამოდენიმე პატარა ჯირკვალაც განსაკუთრებული მოქმედების და მნიშვნელობის. ყველა ეს ჯირკვალი მუშაობს შეთანხმებით და ერთი მეორის ხელს შეწყობით. თუ რამე დიდმა დაბრკოლებამ არ შეუშალა ხელი, ეს ჯირკვლები „პარტოულად“ არ არიან დაყოფილი, თორემ ისევე დაძლეავენდნენ სხეულს, როგორც დააღება ბევრი ქვეყანა და როგორც იღებება უხლაც ზოგიერთი მათგანი, როდესაც შეთანხმებული მუშაობის მაგვირად მხოლოდ და მხოლოდ „პარტიული“ შემკრებმა ბატონობს და დამოუკიდებელ აზროვნებას უქარგავს „თავისუფლებას“ წოდებულს ადამიანს. მაკლობა დღებთან, რომ ამ საერთო ბეჩავ კანონს არ ეწირილიყვნა ჩვენი ჯირკვლები... ეს დღათ სანუფემო და მნიშვნელოვანია. თორემ ცუდათ იჭებოდა ჩვენი საქმე!

დიდი ხანია, რაც ზოგიერთმა ექიმებმა შენიშნეს, რომ ყველაზედ უფრო ადრე ამ ჯირკვლებში სუსტდება სასქესო ჯირკვალ და ამას მოჰყვება ზოგე სხვა ჯირკვლების „დაკლებული“ მუშაობაც. ეს მოსდის ადამიანს უფრო ხშირად მოხეტეულობის დასაწყისში. ამიტომაც ამ ჯირკვლის დასუსტებულ მუშაობა იყო მჩინეული ადამიანის სიბერის ერთ-ერთი დაშახასიათებელ წინასწარ ნიშნად. ამიტომაც შეუდგენ ამ ჯირკვლის გამაღონიერებელ საშუალების ძებნას. ამის პირველ მეთაურად ითვლება უკეში ბროუნსკიარი. რომელმაც საფრანგეთში სინჯა ბუღის სასქესო ჯირკვლისაგან მომზადებული სითხით ამავე დასუსტებული ჯირკვლის შედგენის გამოსწორება ადამიანის სხეულში. მისმა პირველმა ცდამ, ბევრ დასუსტებულ ადამიანზე ნაცადამ, კარგ შედეგი გამოიღო და სხვა ქვეყნებშიაც ფეხი მოადგა. საქართველომდე მოაღწია ამ გამოკვლევებამ „პელის სპერმინის“ სახელ-წოდებით და დიდ ხანს ხმაოვდებოდა ამ ქაშალს. როგორც ნაადრევი დასუსტების წინააღმდეგ, აგრეთვე ძალიან ხშირად სუსტა გულის გასაღონიერებლადაც. რომდენიმე ათეული წელიწადი სხვა საშუალება არაფერი არ იყო გამოგონილი. გარდა იტალიისა, სადაც ექ. კავაცუმი გამოგონა ამავე მინისათვის შრატო. რომელსაც აგრეთვე კარგი შედეგი მოჰყვა. შემდეგ გამოჩნდა ექიმი ვიკონიკი, რომელმაც ამ გზით უფრო გაბედული ნაბიჯი გადასდგა. მან ბუჩის ცდისა და დაკვირვების შემდეგ, გამოიჩინა ადამიანის მონათესავე

მაიმუნის ჯირკვალი და ამის გადანერგვა დაიწყო ადამიანის ჯირკვლის პარტში. ასეთი ოპერაციას იკეთებდნენ უფრო მწერლები და ექიმები, ასეთი ოპერაციას შედეგი კარგი მოჰყვა. ყველამ შეატყუა თავის თავს დღით გაუმჯობესება: ბევრმა შეჩაღმა, კალაზე ხელ ადებულმა. ხელახლად დაიწყო განახლებულის ძალიან მუშაობა. სამი კაცის მტკმა. ასზე მეტი რიცხვიდან, რომელთაც ექ. ვიკონიკმა ვაუტყაა ზემოხსენებული ოპერაცია, არ მოინდომეს თავის საიდუმლობის გამჩვენება, მაგრამ ყველანი უკანონოდნენ მას მადლობისა და კმაყოფილების წყაროებს საბერისა და უძეულობის ამორბისათვის. ამათგან მხოლოდ სამი ადამიანის სურათით და დაწერილებითი ვითარება იყო საქვეყნოდ გამოცხადებული. ექ. დარტანს საგულსსმო გამოკვლევაზე. ეს ექიმი დიდი მომხმე იყო ამ გვარო ოპერაციისა.

გაიარა ბუთმა წელიწადმა და ექ. ვიკონიკის მოუვიდა რამოდენიმე წყაილი, მის მიერ მორჩენულ პირებისაგან. რომელთაც ისინი ატყობდნენ, რომ ისევ დადგებირუნდა ძველი სისუსტე და ემებ ხელ-შეორედ ფეწეპლობი. რადგანაც ამ სუთაწლის შედეგით ძალიან კმაყოფილნი ვართო. მაგრამ მან არ მოინდომა განმეორება და საჯაროდ გამოგვიცხადა ჩვენ, მის მშინელებს: რადგანაც მხოლოდ ასეთი მოკლე ვადით ხდება სხეულის განახლება და მეტიოთ არა, ამ გზას თავს ვანებებ და ისევე პირუტყეებზე გადავდვიდარ, რადგანაც იქ შემოიღოა იმავე პირუტყეის ჯირკვლით სარგებლობა და შედეგაც უფრო საიმედოა და ზანგრძლივი. ადამიანისათვისკი იძულებული ვარ მიმტუნს ჯირკვალს მივმართო, ესკი მხოლოდ მისმაყვებადა და არა პირ-და-პირი გზით. ამის შემდეგ ექ. ვიკონიკოვმა გული აიხსოვა თავის გამოკვლევასზე და სხვადასა არავის აღარ ვაუტყობებია ამავე გზით მუშაობა. იყო რამოდენიმე უმნიშვნელო ცდა ამ მიზნითვე გამოწყვდეთო. ილიანდ ჩვენ მის აღწერას ვერ შეუდგებოთ და გადავლოთ ორ უმთავრესზე: ერთი არის უკანონე პოფესორის გამოგონება, რომელსაც ეძახან ბოგომოლოტის შრატს და მეორე იტალიელი ექიმის სანგებეტის შრატო 101, რომელიც შეეცადაში მხაუდდება. პირველი შრატო ამეროსისში უყვე დიდი ხანია ნაცადია და კარგ შედეგს მისი უყვე დადასტურებულია მრავალის მაგალითებით. მეორეკი უფრო ახალია. ამეროკაში როგორ მოპოვებს ეს შრატო - გერს საესეებით გამოკვლეული არ არის. აქკი საფრანგეთში ბოლო

ხანებში დაიწყეს ამ შრატით წამლობა. მაგრამ სად კეთდება ეს შრატო და როგორც ეს ვერ საიდუმლოებითა მოცულ... ესაჲ ვიცი, რომ საფრანგეთში მის მომზადებას აქეთრო კანონმდებლობა უშლის ვერაგურობით ხელს. ბოგომოლოვს წესით ახლად გარდაცვლილ დამიანს ტყჩაბს და ძელის ტერს აცლიან გაზრდაცვლების შემდეგ სამი საათის გასვლამდე. გარდაცვალბულს არ უნდა ჰქონდეს, რამე რთული ვახდამყოფობა მიხეზად. ეს ორი წიგნითგება ვახებლბული უნდა შეუშაპუნონ ცხენს და შემდეგ ამ პირუტყვის სასხლის სათანადოთ შემზადებულ შრატო ჩმპრება დამიანისათვის. დიდალ შემზაპუნების შემდეგ დიდატურად უმდგვე; ძალიან მალე რჩება დაგვიანებით მოსარჩენი ყოველი ჭრილობა; ძალიან უხდება აგრეთვე სახროს ჭარბით დაავადებულთ. ესაჲც სადმე კიბა ჰქონია და ობერაკია აქვს გაკეთებულა, ამის შემდეგ ჩვეულებრივი რინტერენის სიგებით წამლობის მგვირად ამ შრატს უკეთებენ და ავადმყოფობა აღარ შეორაობს; ძალიან უხდება აგრეთვე მოპარებულ სახლის წნევით დაავადებულთ, რის საწინააღმდეგეთ უფარო საშუალება თითქმის არ არსებობს, საერთოდ ამ შრატით ნაქიპარი საერთო ჯანის დიდ ვაუჭობესებას ატყობს, მუშაობს დაუღალავით ირანს და ბერი ამბობს, იმდენი ძალა მოგვამატა, რომ რამოდენინე ათეული წლთ უფრო ახალგაზრდათ ეგრძობით თვისს. აღბათ ამაზედ არის სწორედ დამყარებული საერთოდ ვაერკლებული აზრი, რომ ეს შრატო სიკოცხლის უმატებულ ე. ი. დღეგრძელობის წამალია. ამიტომაც ოცნებით უკვე წარმოადგინეს, რომ დამიანმა შეიძლება 150 წლამდე გასძლოსო. უზღანდელი ნაიდრეე მოხუცებულობა და სიკოცხლის საშუალო გამძლეობის დაკლება ბუნებრივი არ არის და თანესი სხეულის განვითარების და აღნაგობის მიხედვით ადამიანი 150 წლამდე უნდა სძლებდეს — ეს დიდი ხანია რაც გამოიკვლიეს.

მეორე შრატსაც კარგი თვისება აღმოაჩნდა, საუბოოდ სხეულის მოსაჯანაინებლად და მეტადე დასუტებელი მესაიერების აღსადგენად. ამ ორევე საშუალების წყალობით, ბევრის საწნეუშებლად უნდა აღვიპროთ, რომ დიდი ცვლილების მოხდენა შეიძლება დამიანის ნაიდრეეად დასუტებულ სხეულში, ოღონდ იმ შემთხვევაში თუ ზედ-მოიწევით იჩნება გამოარკებული

თვითელი სხეულის შესაბებ, ყველაფერი, რაც ამარკოლებს მის ჯანმრთელობას, ესაჲც ცოტა არ იყოს მწელია, რადგანაც თანამედროვე ამქარებულ ექიმს ავადმყოფისათვის საეჭაო დრო არ ემეტება და რაც მთელ მანქანას, როგორც ჩვენი სხეულია, ავდილად ვერაფერს ვერ მიუხვდება. გარდა ამის ასეთ გამოარკვევის სჭირდება ბევრ-გვარი ანალიზები, რაც ცხლანდელის წინებით მრავალათვის მიუწვდომელია. ეს ორი გარემოება დიდად დამაბრკოლებელია.

მაინც წააზულ დროსთან შედარებით, ამ ახალი საშუალებით უფრო ვართ შეიარაღებული და უფრო იმედინად უნდა ვუყურებდეთ მომავალს. ყოველ-მხრივად დაზარალებულ, უწნეულობით დასუტედიანებულს ჩვენ მდგომარეობას, ეს ახალი აღმოჩენა ცოტა იმედს მოსცემს სხეულის მოქალენებას და დაამაინაეებს დროს... თუცა ამივე დროს, ვერ დაემაღავ, ყურში მესმის ვახტანგ ორბელიანის კახეთისადმი მძღენილი სავულსხში სიტყვები:

„აღარ მეღირსა, მშვენიერთა ჩვენი კახეთი,
 „რომ გომბორის მითი უნს შეენებას კვლავ
 გადმოვხედო,
 „დავეშო დაბლა, უნს წალოკტებს ჩამოუარაო
 „და იმათ ჩრდილზე. განვისვენო და განვიხარო!

„აღარ მეღირსა, გავიხარო უნთ შეილთა
 ლხინით,
 „დავიტეხო სმენი მათ სომღრით. ტებილის
 დილინით,
 „გულსა დამაგრულს კვლად ესმას „მისკვალ
 ეამიერ“,
 „მესმას ორპირის: „გადღეგრძელოს, იყავ
 ბედნიერ!“

დაიხ, ჩვენ ლტოლვილობის სევედიან არსებობას „სადღეგრძელებელი“ მანკ-დამაინც ბევრის არაფერი აქვს — ეს ცხადია. ოღონდ უფრო სამწუხარო და სავალალო ეს არის, რომ იქაც, ვინაც ლტოლვილობის სიმწარე არ განუცდია და თანესი სამშობლოში დარჩენა ხვედა წილად, სადაც „ჩავალ-ეამიერის“ ქვეყანა და სამშობლოა, სადაც მუდამ დღეგრძელობის ხსენებაში ყველა, იქაც ელბა „სამრავალ-ეამიერის“ ბევრი არაფერი აქვს!

წ. კახტანგ დამბაშიძე

გამრანელი მოგზაურის ირან — ანბონ გულდენშტადტის თხზულებაში აღწერილი სამი ქართული ხალხური ჩემულების შესახებ.

(1772 წ.)

ჩვენი სამშობლო, საქართველო, თავისი უძველესი რწმუნებით, განსაკუთრებული გეოგრაფიული მდებარეობით, მასზედ დიკაინებული საქვეყნო ისტორიული მისით, მდიდარი და მაღალი კულტურული პოლიტიკური წარსულით, ხალხის ხასიათით, საზოგადოებრივი ვითარებით და სხვა მრავალი თვისებებით და თავისებურებებით, უძველესიდანვე მრავალ სახელმწიფოთა თუ კერძო პიროვნებათა დიდ ყურადღებას იქცევდა. იგი დღემდე ინტერესს საგანს წარმოადგენდა და მრავალ მოგზაურს იზიდავდა. ამ მოგზაურთა თხზულებებში, დაშინილი კალმული გამოკვლევების, აღწერა-ლოცების, მეცნიერული შენიშვნების, ოფიციალური მოსწავნეების თუ დღიურების ან მოგონებების სახით, წარმოადგენენ უძვირფასეს მასალას ჩვენი ქვეყნის წარსული ცხოვრების სხვადასხვა საკითხთა და მოვლენათა შესწავლისათვის.

საქართველოს თავისი ხანგძლიერი ისტორიული ცხოვრების გზაზედ რა მძიმე და კრიტიკული მომენტების გადატანა მოუხდა, რა საძვირსწერო განადგურება და ახრბანნი განუცლია, ეს ყოველი ჩვენთვისაინათვის განსაკუთრებით ანაბრად ჩვენი ფიზიკური სიძლიერე და პოლიტიკური არსებობა. არამედ ჩვენი მდიდარი ქართული კულტურული მემკვიდრეობის უძვირფასესი მნიშვნელოვანი ძეგლები, ისტორიული დოკუმენტები და სხვა წერილობითი მასალები განადგურდა და გაქრა ისე, რომ ჩვენ მათს შესახებ ან საესებით ანაგვეც ვიცით. ან უბრალო ცნობანი-ლა მოგვეპოვებინა მათი „ოდესღაც არსებობის“ შესახებ, დანარჩენნი ნაწილობრივ დაზიანებულნი მოღწეულნი ჩვენ დრომდე და მხოლოდ მცირე ნაწილი მოპოვება პირვანდელი სახით. ყოველგვ ეს ძლიერ მძიმე შრომის წინაშე აყენებდა და აყენებს ქართველ მეცნიერებს და იმ მეცნიერთაც საზოგადოდ. რომელნიც საქართველოთა დანიტურებულნი იყვნენ ან აზრან დღესაც, მეცნიერულ ლეიტელია ყოველი გადაჩრჩინილი მასალა იტყუადღებით შეისწავლოს, გაატაროს კრიტიკის ქარცეცხლში. შესწავლოს საქართველოს მეზობელი ისტორია, გაეცნოს მათს ისტორიულ წყაროებს და წერილობით მასალას, მათს უკუთვლილობას საქართველოსთან და წინა - უკუთვლი-

რაციონალურად გამოიყენოს ყოველგვარი წერილობანი მონაცემებიც კი და ამგვარი ფრთხილი შრომით სინამდვილეთ გადასწვითის მრავალი საკითხი და პრობლემა. მიუხედავად ამის მაინც მეტრა რამე რჩება გამოუჩვეველი და თითქმის ყველა ჩვენი საველევი სამეცნიერო დარგები მრავალ ხარვეზებს შეიცავს. უსაც გულდენშტადტის გადაუციხიხავს უდიდესი ქართველის, სახელმწიფონი მეცნიერის ივ. ჯავახიშვილის ისტორიული თხზულებები და დაკვირვებები იქ წამოჩრილი საკითხებს, იგი უსათუოდ შენიშნავდა, თუ რა სინდრის წინაშე დგას მეცნიერო და დასაქმეველები თემები რაგვარი მრავლობრივი სამუშაოს დაძლევის მოთხოვნის მისგან. და მიუხედავად ამისა იქვე შენიშნავდა, თუ რაოდენი საკითხი და მოვლენა რჩება მაინც გაუმეჭვებელი და გადასწვევებელი.

ამგვარად ისტორიის აღსადგენად, წყაროების ნაელებობის საფიქროლობის გამო, მოგზაურთა აღწერა-ლოცვებს მეცნიერებისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება. მაგრამ, როგორც ივ. ჯავახიშვილი ამბობს*); „თავისუფალიადაც, თუდაც რომ საისტორიო წყაროებს ნაელებობაეც საეგომობი ან ყოველიც, და იქაც-იქ, სადაც ისტორიულ ძეგლთა სოფნევა, მოგზაურთა აღწერალობა სრულეებით ზედმეტ, ან უმნიშვნელო წყაროთა ეკრ ჩაითვლება. ეს გარემოება იმით ახსნება, რომ ყოველი ქვეყნის აღვილობრივი დამკვირვებელი, ვინც არ უნდა იყოს იგი, ისტორიკოსი თუ გეოგრაფი, თავის ნაშრომში თავისი ქვეყნისა და ერის ყოველ დღიური, ჩვეულებრივი ყოფა - ცხოვრებისა და თავგადასავლის აღწერას არ შეუდგება. ყველა ეს მისმა თანამედროვეებმა და მახლობელმა თაობამ, რომელთათვის უძირველესად იწინება ხოლმე ასეთი ძეგლები, თვითონაც ძალიან კარგად იცოდნენ და მათთვის სრულეებით საინტერესო არ იყო.“

„ისტორიკოსი და გეოგრაფი, განაგრძობს ივ. ჯავახიშვილი. — პირაქით, ცდილობს თავის დროინდელი ყოფა - ცხოვრებისა და შემთხვევის არაჩვეულებრივი, განსაკუთრებული ამბები აღწეროს. ამის წყალობით მერმინდელი თაობის

* იხ. მისი „საქართველოს ეკონომიკური ისტორია“, წიგნი I, გვ. 118 — 119. ტფილისი, 1930 წ.

მკითხველნი და მკლევარნი ხშირად ისეთ მდგომარეობაში არიან ხოლმე, რომ ქვეყნის ყოველდღიური ყოფა - ცხოვრებისა და წესწილობის ჩვეულებრივი ვითარების შესახებ წყაროებში ძალიან ცოტა, ან ზოგჯერ არავითარი ცნობა არ მოიპოვებათ ხოლმე. ამს გამო წარსულის სრულ, ისტორიული სურათის აღდგენა შეუძლებელი ხდება.“

„ამ დიდ წაელს, დასქენს ჩვენი სახელგანთავსებელი, უცხოელ მოგზაურთა აღწერილობანი ავსებენ. უცხოელისათვის უცხო ქვეყნის ყოველდღიური ყოფა - ცხოვრება და წესწილობის ჩვეულებრივი ნორმები ახალი და საგულადასმითა. მისი თვლი და ყური ისეთ რამეებსაც ადვილად ამჩნებს, რასაც ადგილობრივი დამკვირვებელი, ვითარცა ყველასათვის კარვად ცნობილს, არავითარ ყურადღებას არ მიაქცევდა. ამის წყალობით უცხო დამკვირვებლის აღწერილობანი ამა - თუ - იმ ქვეყნის ყოფა - ცხოვრება ვაცილებით უფრო მეტი სისრულეთითა ადბეჭდილი, ვიდრე რომელსავე ადგილობრივ წყაროშია ხოლმე. ამასთანავე ხშირად იქ თავმოყრილია ყველაზე უფრო საყურადღებო და ამ ქვეყნის თვისებათა და ვითარების, ხალხის ხეი - ჩვეულებათა და კულტურის საუკეთესოდ დამახასიათებელი და თავისებურების გამომდევნებელი ფაქტები. ამიტომ ცხადია, რომ უცხო მოგზაურთა და დამკვირვებელთა ცნობები, ისტორიკოსისათვის ძვირფასი, ყოველთვის შემავსებელი, ზოგჯერ კი, ამა თუ იმ საკითხის შესასწავლად და გასაშუქებლად, ერთად - ერთი წყარო არის ხოლმე.“

იგი ჯავახიშვილი მათს ნაკლსაც აღნიშნავს და განაგრძობს: „მეგრამ მოგზაურთა და ელჩების აღწერილობათა მნიშვნელობის შეფასების დროს ამ დარგის წყაროთა დიდი ნაიჭი უნდა მქონდეს ადამიანს ყოველთვის გათვალისწინებული, იწვიათ შემთხვევა, რომ უცხოელმა დამკვირვებელმა, მოგზაურმა თუ ელჩმა იმ ქვეყნის ენა იცოდეს, რომლის აღწერილობაც მას დაწერილი ექვს ხოლმე. ამს გამო ჩვეულებრივ ის მილად თარგმანის ხელშია, რომლის ცოდნისა, განაულებსა, გონება - გახსნილობასა და სწინდისიერებაზეა ხოლმე აღწერილობის გამო ანა ენათელ უცხო დამკვირვებელი სცდება და ზოგჯერ უბრალო რამქაცაო სწორედ ვერ იგებს ხოლმე.“

ამს გარდა, ხშირად დამკვირვებელის პირადი

სარწმუნოებრივი, ეროვნული, თუ სოციალური რწმენა წინაგანწყობილება უცხო ერის ყოფა - ცხოვრების პირუთვნელად შეფასების საშუალებას არ აძლევს და მისი მსჯელობაც ზოგჯერ სრულებით მცდარი ხოლმე.“

ჩვენი სახელგანთავსებელი ისტორიკოსი ბოლოს ასეთს დასკვნას აკეთებს: „ყველა ამ განრწმუნებულთა გათვალისწინებისა და ცნობათა კრიტიკული თვალსაზრისით შეფასებას შემდგომ უცხოელ მოგზაურთა და ელჩების ცნობებს კულტურულსა და სოციალ - ეკონომიური ისტორიის აღსადგენად ფრიად დიდი დანახარების გაწევა შეუძლია.“

ეს ვრცელი ამონაწერი საგანგებოდ მოგიყვებით ქვემოთ ჩვენ მიერ განხილულ საკითხთა ნათლად გაგებისათვის.

მე - 18 - ე საუკუნის მეორე ნახევარში საქართველოში მოგზაურთა ახალგაზრდა ვერმანელმა მესწიერმა დოქტორ იოჰან - ანტონ გულდენ - შტედტმა, რომელიც მეცნიერებაში ცნობილია, როგორც ერთერთი საუკეთესო და ნიჭიერი მკლევარი რუსეთისა საზოგადოდ და კერძოდ კავკასიისა.

ი. ა. გულდენშტედტო დიბადა რიგაში 1745 წ.**) სწავლობდა ადგილობრივ ლიცეუმში, შეისწავლა მელიტონა 1763 - 67წ. წ. ბერლინსა და იტერის ფრანგულქუჩაში. როგორც ნიჭიერი მკლევარი იგი მიიწვირა რუსეთის სამხრეთ - რატორო მთავრობამ სანკტ - პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიაში. უკვე 1768 წელს რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიამ აკადემიკოსი გერმანელი გმელინის თაოსნობით იოჰან - ანტონი მეცნიერული საკვლევადებო მიზნით მთავრობის ხარჯით გაგზავნა სამოგზაუროდ. 1768 წ. იგი გამოემგზავრა მოსკოვიდან და ანტრახანსკედ და კონსტანტინოპოლს მიიარა და შეისწავლა ჩრდილო - აღმოსავლეთი კავკასიის ნაწილები. 1771 წლის დამლევს მან მოახწია თბილისამდე. 1772 წელს მოიარა ქართლ - კახეთი და იმერეთი, ამავე წლის დამლევს დორიელის გზითვე განგრძდა უკანვე ჩრდილო კავკასიით და უკრაინით, შეისწავლა რს ქვეყნები და 1775 წ. დაბრუნდა ს. პეტერბურგში.

იგი 1771 წ. ანრეულ ექნა ს. პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილ წევრად და და

*) ნახი ყველან იგი ჯავახიშვილისა.
**) იხ. Allgemeine Deutsche Biographie, მეთათ ტომი. ლაიპციგი 1879 წ.

ინიშნა ბუნებასმეტყველების პროფესორად. გავარდიცვალა საქებით ახალგაზრდა 1780 წ. ს. პეტერბურგში. მიუხედავად ამისა მან დიდი დანიწილი დასწავლა მცირეობის ეკვასის შესწავლის საქმეში. მის სიცოცხლეში მან გამოისცა რამდენიმე სამეცნიერო წერილები და გამოკვლევები გერმანულად, ფრანგულად და რუსულად, მაგრამ რაც მის შინაგარე ღვაწლს შეადგენდა, მის გამოცემას ივრ ვერ მოესწრო. მისი სი-

კვდილის შემდეგ ცნობილმა აკადემიკოსმა პ. ს. პალლასმა ორ დღე ტომადა გამოისცა ი. ა. გულდენშტედტის თხოვნაზე ამ სათაურით:

„დოქტორ! იოანე ანტონ გულდენშტედტის მოგზაურობა რუსეთით ეკვასის მიტემა“.

(გავრძელება შემდეგ ნომერში)

ექ. გვი კობახიძე

საირიღონ კაღიას ხსოვნას

მოულოდნელად და უღრბოდ მოგვმორდა საუკუნოდ საირიღონ კელია. მისი დაკარგვა მწარედ საგრძნობია ყოველი ქართველისათვის, რომლისთვისაც ძვირფასია ბედი მისი სამშობლოსი, ენათაგან საირიღონ კელიას საქართველოს ბედის განაუბჯობესებლად ჰქონდა შეწირული მისი სიცოცხლე. განსაკუთრებით ატყენდა გულს საირიღონის მოწოდება მის პირად. მეგობრებს, ხოლო მე არა თუ პირად მეგობარს ეყვავი მისი, არამედ მძა და თანამებრძოლი მისი 1905 წლითაგან, როდესაც ორი ახალგაზრდა პირველად შეეხდით ერთმანეთს და ამბავთა დასაწყისში, რომელთაც საქართველოსათვისაც ხნა უნდა მოეყენას.

თმოცდა სამი წელი გავიდა მას აქეთ და საირიღონს არ დაეხოვავს ძალი თავისი სხეულისა და სულისა საქართველოს სამსახურისათვის. სამშობლოში თუ უცხოეთში, ოქროპირის სიტყვით, დინჯი კალმით თუ ენერგიულ საქმით იგი ასრულებდა თავის მოვალეობას საქართველოს ბედის გაუმჯობესებისათვის ბრძოლაში, და ამ ბრძოლაში განამტყუცა ჩვენ შორის განუწყვეტელი კავშირი, ისეთაც მტკიცე პირადი მეგობრობითა და სუფარულობით.

უკანასკნელად ომის დროს შეეხვერ. საირიღონს, კვლავ მზა-მოყვს მსხვერპლის ვალებსათვის სა-

მშობლოს ბედს შესაცულებლად.

მრავალი ქართველი განმორდა ამ სოფელს ერთადერთი სტლის კმაყოფიელი გრძნობით, რომ მათ ვალი მოხადეს ქვეყნის წინაშე. — ვალი ჩვენზედ დაღებული საუკუნოებით, უარა მრავ თაობათა შერე. — და დღეს ბევრი მთავანის საფლავიც არ ვიცით სულ არის. განსაკუთრებით შეეყვება ჩემთვის ჩემ მეგობართა და თანამშრომელთა ზურბ აკადემიკოსი და ლეო კერცხელიძის მოგონება, რომელნიც ომის დროს განჭრდნ სამარადისოდ.

ხოლო დღეს შენც სამარეში განისვენებ, ძვირფასო მშაო საირიღონ, მაგრამ აგრეთვე ვალმოხდოლი და პირნათლივ წასდღოში წინაპართა აზრდილთა წინაშე, რომელთაც ეს მძიმე ვალი გვიანდურძეს. ასე გავდივართ სოფლითაგან ძველნი, ჩვენი თაობაც ვათავდა, ხოლო თუ საქართველოში ახალ თაობას შეიძლება ჩვენი არა ესმის რა, მისი შემდეგი თაობა გავუგებებს, — ასეთი მოვლენა ხშირია ერთა ხანგრძლივ ცხოვრებაში. — და შენც, ძვირფასო საირიღონ შენი დიდი ღვაწლით და საქმით დაგვაძლეს შენი სამშობლო, რომლისთვისაც შენ ცხოვრებდი. ამიტომ საუკუნოდ იქნება ხსენება შენი, ძვირფასო მეგობარო.

მ. წერეთელი.

სიტყვა, წარმოთმებული პ. ხალიას მიერ

უცხოეთში გაზრდაცული არა ერთი ქართველის სახელი დაწერლა საქართველოს ისტორიის საბაყუ ფურცლებზე.

სოლომონ მეფის, გიორგი საყაბის, ქაქუცა ხოლოყაშვილის და ბევრ სხვათა მძიმე ხვედრს იზიარებნ დღეს საირიღონ კელია, რომლის ნეშტს

საირიღონ კაღიას დასაფლავებაზე.

დამწებებული ქართველობა აბარებს უცხო მისს უცხო ცს ქვეშ.

საქართველოს მდიდარ პანთეონს მიემატა კი დეე ერთი ქართველის სახელი.

დაკარგვით ივერიის ცხოველი გულმავი; აღარ გვყავს უკეთილშობილესი წარმომადგენელი ქართველი ერის მარადიული იდეალისა, რომელიც

მოელი თავისი უნებრით და უანგარო პატრონიზმით მუდამ იღწოდა ქართული საქმისათვის. მტკიცედ აღარებდა თავისუფლების დროსას, საუკეთესო დამცველი იყო ქართული აზროვნების, და შეურთგებელი მტერი იმ ანტი-ეროვნული მიძღვრებისა, რომელიც საქართველოს მარქსიზმის სახით მოეფლნა.

მეორდესი მამულ-შვილი მყოფე საუკუნესა წავ გამოზრდელ შტურ ვასკლავით ბრწყინავთა შორის საქართველოში შენ პირველ ადგილთაგანი გეჭირა.

სულიერი და გონიერი ჯგეფით უხვად შემოსილი, შენ ერთი მაგარი ქვათაგანი იყავი იმ ერთგული ქვეყრისა, რომელსც ისტორიულმა კოორინატებმა ვერასოდეს ვერ შემტსა.

წინადაც შენისთანაი ქწინდენ ამვე ქატიკარის სიმაგრეს ეამთა სრბოლან.

ბედნიერა ხარ, რომ ვალ მოხდელი ვადიხარ ამა სოფლითაგან, ბედნიერა ხარ, რომ შეგიძლია ამყად წარსდევ იმ სახელითან წინაპართა წინაშე, რომელნიც საქართველოს დიდებას და უცდავებას ქწინდენ.

მაგრამ ქართლის წავ ბედმა არ იწება შენი ბედნიერებას სრული დავიერგებება. შწოა ბლიურმა მიწამ ვერ შეასრულა შენი ვედრება და უღმობელმა სიკედელმა სამაჟე უტყობოში გაგიბთარა.

სად არის საქართველოს მიწა, რომ მოგაყაროთ სამუდამო განსასვენებლად?

სიონის, ქაშვეთის, დიდებუის ზარებუის გუგუნო ვერ ამტნობს დედა - ქალაქს საყვარელი შვილის მოსვენებას.

საქართველოს კათალიკოს, სამაჩხუტე ვერ მოგაიკლებს და შენს სულს უზუნაეს ვერ შეაგედრებს.

სამშობლოს ყველა კუთხეთა და მათ შორის შენი საყვარელი ზუგდიდის შვილი ვერ მოვილენ გამონათხოვებლად და შენს საფლავს საქართველოს ყვავილებით ვერ შეამკობენ.

შენ ვერ ისვენ მძებნა-მოსალ - თმა გაშლილი მარგერი ქალის სევიან და გულს და მწყვეტ მოთაქას.

მაგრამ ჩვენ გეწამს, რომ შენი იქ ყოფნა დროებითია. ჩვენ გეწამს, რომ ის ვამიც დადგება, როდესაც შენს წამებულ სულს მშობლიურ მიწაზე საუკუნო განსვენება დაუმკვიდრდება.

მრავალჯერ განგმირეს გული საქართველოსი მისმა უამრავმა მტრებმა, მრავალჯერ გადაიარეს მის მკერდზე უხეშ უცხო ძალებმა. მაგრამ ვერასოდეს ვერ შეეგნ მის შალად უცკად სულს. ვერასოდეს ვერ მოკლეს მისი სიცოცხლის წყურვილი.

საქართველო კვლავ აღსდგება, და მადლიერი ქართველი ერი უწავლდრო სიყვარულით მივილეს და მიგაცილებს საუკუნო სამკვიდრებლად. სადაც განისვენებ მათთან ერთად, ვინც შენსავით სრული გულით სამშობლოს ემსახურა.

ქაშაშლის ფონდი

უღრმეს მადლობას ვუტყვადებ ქვემოთ ჩამოთვლილ თანამემამულეთ, რომელთაც მივიმართე დახმარებასათვის კრებულის ფონდის შესაქმნელად და დიდი თანაგრძნობით და თბილი გულით შეხედენ ამ ქართულ-კულტურულ საქმეს.

წინა საღია.

- შემოსწირეს: 7.000 ფრ. — ბ. გ. კერესელიძემ;
- 3.000 - 3.000 ფრ. — ქართველთა შამში, ბ.ბ. ევაბუღაშვილმა, ჯ. გვახაძემ; 2.000-2.000 ფრ. ბ.ბ. ი. ელგუშაშვილმა, შ. გიორგაძემ; 1.000-1.000 ფრ. — ბ.ბ. დ. კლდიაშვილმა, მ. ჩუბინჩიემ, კ. შავგულიძემ. შ. სიახაძემ, ი. პაპუაშვილმა, ს. ჯგერელმა; 500 - 500 ფრანკი — ბ.ბ. შ. ბერეკიანმა, დ.ლ. ვაჩაძემ; გოგიბერმა, პ. ოდიშარაიამ, რ. ჯავახიშვილმა; 200 - 200 ფრ. — ბ.ბ. უტნობმა, გ. ოდიშელიძემ, ლ. ჯაფარიძემ, დ. ვაჩაძემ, ა. ბაღურიშვილმა, დ. ჯაფარიძემ, შ. თარაშვილმა და 10.000 ფრ. — ქან ნ. სალიამ.

სულ — 39.900 ფრ.

კრებული „ბელი მართლისა“-ს შექმნა

შეძლებდა მის თანამშრომლებთან:

- შვიციარიაში: — ბ. ვრეიულ რომაქიძესთან
- იტალიაში: — ბ. პარჩილ გომარათელთან.
- გერმანიაში: — ბ. ბ. აკაკი პაპავასთან, ვიქტორ ნოზაძესთან და გიგე კობახიძესთან.
- ინგლისში: — ბ. მერაბ კეკელიძესთან.
- ისპანიაში: — ირაკლი ბატონიშვილთან.
- ამერიკაში: — ბ. მთხელ დადიანთან.
- ბელგიაში — ბ. ირაკლი თამბაქუშტთან.
- არგენტინაში: — ბ. გიორგი გომელაურთან.

Rédacteur en chef: K. SALIA.
8, rue Berlioz, Paris (16). Tél.: Passy 75 35.

Gérant: M-me G. Laurent.